

«Det fikk briste eller bære»

En undersøkelse av tre norske kvinners hjelpearbeid for jødene under Holocaust

Eirin Lie

Masteroppgave i historie for lektorprogrammet

30 studiepoeng

Våren 2023

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Det humanistiske fakultet



© Eirin Lie

2023

«Det fikk briste eller bære»

En undersøkelse av tre norske kvinners hjelpearbeid for jødene under Holocaust

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

www.duo.uio.no

Førord

Først og fremst – tusen takk til min veileder, Øystein Hetland. Du fikk helt rett – det ble en oppgave som har vært både interessant og utrolig inspirerende å skrive. Takk for gode tilbakemeldinger, tips til litteratur og arkivmateriale, og ikke minst raske svar på e-post. Det har vært en stor trygghet for en ellers stresset masterstudent!

Tusen takk til Mats Tangestuen ved Jødisk museum for gode råd og diskusjoner, og ikke minst for dine intervju. Besøket på Jødisk museum bidro både til klarhet og retning på oppgaven. Takk også til Norges Hjemmefrontmuseum for god hjelp i navigering i og innsamling av kildemateriale.

Tusen takk til min familie. Deres konstante tro på meg og oppgaven min har vært uvurderlig. En ekstra takk må rettes til min lillesøster Kari som har vært en enorm støtte, både i form av timelange FaceTime-samtaler, oppmuntring og nådeløs korrekturlesing. Det er ingen andre jeg kan stole mer på når det kommer til dette enn akkurat deg.

En stor takk må også rettes til lesesalen i tredje etasje av Niels Treschow hus som nesten har vært *for* hyggelig til tider.

Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen skal allikevel ha den største takken – for deres handlinger, for deres mot, og for å ha bidratt til troen på menneskeheten.

Eirin Lie

Oslo, 12. mai 2023

Sammendrag

Denne oppgaven handler om tre norske kvinner i Oslo-området som alle tok en enorm risiko for å hjelpe jødene med å flykte under andre verdenskrig. De tre kvinnene, Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen kom fra ulike bakgrunner, men har det til felles at de valgte å bidra da jødene trengte hjelp. En annen åpenbar ting de har til felles er at de var kvinner. Blant hjelperne av jøder høsten 1942, var det mange kvinner som engasjerte seg. Noen hadde vært i kontakt med og hjalp jøder allerede før okkupasjonen av Norge i 1940, mens andre ble tilfeldig eller spontant med i hjelpearbeidet da jødeaksjonene skjedde.

To av de tre kvinnene, Helliesen Lund og Børsum, var overklassekvinner og bodde i hver sin villa på Oslo vest med sine familier da krigen kom til Norge. Den tredje, Pettersen, var en arbeiderklassekvinne som jobbet hos Telegrafene i Kongens gate i Oslo. Sammen med mannen Alf T. Pettersen bodde de i en leilighet i Trondheimsveien. Høsten 1942 var hun gravid med sitt første barn. Selv med svært ulike utgangspunkt, bestemte de alle seg for å hjelpe jødene.

De tre kvinnene bidro til hjelpearbeidet på hver sin måte. Deres deltagelse i illegalt arbeid fikk konsekvenser for dem alle: Helliesen Lund og Pettersen måtte flykte til Sverige, mens Børsum ble arrestert, sendt til Grini, og videre til Ravensbrück. Alle tre overlevde, men deres historie fra krigen ville følge dem resten av livet. Denne oppgaven baserer seg på det de har fortalt om denne dramatiske perioden av deres liv.

Opgaven vil se på Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersens vei inn i hjelpearbeidet for jøder og hvordan de hjalp, for så å analysere om kjønn og klasse var relevante faktorer for hvordan de kom inn i hjelpearbeidet og for måten de hjalp på.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
<i>1.1 Introduksjon</i>	<i>1</i>
<i>1.2 Presentasjon av problemstilling</i>	<i>2</i>
<i>1.3 Forskningsbakgrunn</i>	<i>4</i>
<i>1.4 Kilder</i>	<i>10</i>
<i>1.5 Oppgavens struktur</i>	<i>12</i>
2. Veien inn, deres hjelpearbeid og etterspillet	13
<i>2.1 Sigrid Helliesen Lund – «En kvinne av tanke og handling»</i>	<i>13</i>
2.1.1 Veien inn	14
2.1.2 Hjelpearbeidet for jøder før høsten 1942	16
2.1.3 Jødeaksjonene	17
2.1.4 Etterspill	21
<i>2.2 Lise Børsum – «Det var godt vi ikke ante hvor farlig dette var – det var nok en fordel og en styrke»</i>	<i>21</i>
2.2.1 Veien inn	22
2.2.2 Hjelpearbeidet for jøder	23
2.2.3 Etterspill	25
<i>2.3 Gerd Pettersen – «Med barn i magen og pistol i muffen»</i>	<i>26</i>
2.3.1 Veien inn	27
2.3.2 Hjelpearbeidet for jøder	28
2.3.3 Etterspill	30
3. Betydningen av kjønn og klasse i hjelpearbeidet for jødene	32
<i>3.1 Oppvekst, muligheter og erfaringer før krigen</i>	<i>32</i>
<i>3.2 «... endelig følte hun at hun kunne brukes til noe»</i>	<i>34</i>
<i>3.3 Det nazistiske kvinnesynet – en mulighet for beskyttelse?</i>	<i>36</i>
<i>3.4 Improvisasjon og lureri – bruken av det feminine tekke</i>	<i>37</i>
<i>3.5 Villa på Oslo vest versus leilighet på Tøyen</i>	<i>40</i>

<i>3.6 Potensielle påvirkninger på valget</i>	41
<i>3.7 «The importance of being asked»</i>	42
<i>3.8 «Kvinnearbeid» – mat, dekning og barnepass</i>	43
<i>3.9 En kvinnes rolle i en flyktningsorganisasjon – en annen form for hjelpearbeid</i>	44
<i>3.10 Nettverk og varsling</i>	46
4. Konklusjon	48
Bibliografi	51
<i>Arkivmateriale</i>	<i>51</i>
<i>Litteraturliste</i>	<i>51</i>
<i>Nettsider</i>	<i>56</i>
<i>Offentlige kilder</i>	<i>56</i>

1. Innledning

1.1 Introduksjon

«... vi hadde jo hatt nok forbindelser med, særlig med Tsjekkoslovakia, etter at det var okkupert, og visste så å si hele gangen i fremgangsmåten til tyskerne. Men vi hadde ikke fantasi til å tenke oss at der skulle komme gasskammer ... Men vi visste at de i hvert fall ville gå en fæl skjebne i møte».¹

Sigrid Helliesen Lund i intervju, 3. desember 1970.

«Vi var rene amatører og visste ikke hvordan vi skulle gjøre dette. Men vi fant ut at de og de folkene måtte vekk. Det fikk briste eller bære».²

Lise Børsum i intervju, 3. desember 1970.

«Jeg ville ikke hatt samvittighet til noe annet. Jeg ville aldri kunne tenkt tilbake på det».³

Gerd Pettersen i intervju, publisert 27. desember 1982.

26. november 2022 var det 80 år siden «Donau» forlot Oslo etter gjennomførelsen av store jødeaksjoner i Norge samme høst. Om bord var 529 jøder, og totalt 773 ble deportert fra landet under krigens gang.⁴ Mange klarte heldigvis å flykte. Bjarte Bruland har registrert at fra krigens utbrudd i Norge og fram til dens slutt flyktet 1216 personer «på grunn av antijødiske tiltak».⁵ Flere nordmenn valgte å ta risikoen for å kunne hjelpe jødene fra deportasjon. Blant de som bidro i dette betydelige redningsarbeidet, var mange kvinner involvert.

Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen var tre av flere norske kvinner som valgte å hjelpe jøder under andre verdenskrig. Deres beretninger etter krigen gir innsikt i deres tanker, erfaringer og historie når det kommer til dette hjelpearbeidet. To av dem, Helliesen Lund og Børsum, tilhørte overklassen og bodde i hver sin villa på Oslo vest.

¹ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 3.

² NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 2.

³ Olav Vesaas, «1985 Radiointervju 2/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 2/4», publisert 17. juni 2010, <https://www.youtube.com/watch?v=tL2tXFVThf8>; tid 1:11-1:19. Kilden er datert feil på YouTube – radioprogrammet ble sendt 27. desember 1982.

⁴ Guri Hjeltnes, «Datoen vi aldri må glemme», *Aftenposten*, 26. november 2022, <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/BWM0vv/datoen-vi-aldri-maa-glemme>.

⁵ Bjarte Bruland, *Holocaust i Norge: Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse* (Oslo: Dreyers Forlag, 2017), 470.

Pettersen var en arbeiderklassekvinne som var ansatt hos Telegrafan i Oslo, men sykemeldt på tidspunktet for jødeaksjonene. Selv med svært ulike utgangspunkt, bestemte de alle seg for å hjelpe. Alle tre risikerte alt de hadde, inkludert sine egne og sine familiers liv, for å bidra i hjelpearbeidet for jødene. Til felles har de også at de i ettertid har valgt å dele sine historier.

1.2 Presentasjon av problemstilling

Oppgaven vil undersøke noen veier inn i hjelpearbeidet for jøder, og er ett av mange bidrag for å forsøke å forstå hvorfor noen endte opp som hjelpere. Den tar utgangspunkt i tre utvalgte kvinner, nemlig Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen. Selv om valget har falt på tre ulike kvinner som hadde hver sin vei inn i hjelpearbeidet og dermed illustrerer flere veier inn, hevder jeg ikke at dette er representativt for alle norske kvinner på denne tiden. Det er ikke oppgavens mål å forsøke å finne en fellesnevner for alle hjelpere, noe som ville vært vanskelig, om ikke umulig. Som Victoria Barnett skriver, så finnes det knapt en representativ hjelper – studier viser at en «standard» profil på en hjelper finnes ikke.⁶ Selv om en standard profil ikke finnes, vil oppgaven allikevel belyse hvordan noen, og spesifikt tre norske kvinner, endte opp som hjelpere og hvordan de hjalp. Håpet er dermed at oppgaven vil være et bidrag i forståelsen av hvorfor noen valgte å hjelpe, samt på hvilke måter disse kvinnene bidro i dette hjelpearbeidet.

Det er flere årsaker til at akkurat Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen er valgt som utgangspunkt for denne oppgaven. Først og fremst handler det om at alle tre kan være med på å belyse oppgavens problemstilling, spesielt siden de tre hadde forskjellige veier inn i hjelpearbeidet og hadde ulike utgangspunkt når det kom til denne hjelpen. En annen vesentlig grunn for valget er omfanget av og tilgangen til kildemateriale. Som nevnt var mange kvinner involvert i hjelpearbeidet for jøder – flere av dem vet vi en god del om, mens andre finnes det enten få kilder til eller ingen i det hele tatt. Mye av grunnen til det er jo at alt skulle holdes hemmelig, men også at mange kvinner har valgt å ikke dele det de erfarte under krigen. Oppgaven er også avgrenset til å omhandle tre kvinner i Oslo-området. Dette har både med tilgang til og omfang av kildemateriale. I Oslo bodde den største andelen av jøder, og

⁶ Victoria J. Barnett, *Bystanders: Conscience and Complicity during the Holocaust* (Westport: Greenwood Press, 1999), 158.

over 50 prosent av dem kom seg unna. Denne prosentandelen var vesentlig mindre ute i distriktene.⁷

Hjelp er mange ting, og definisjonen av en hjelper er dermed også mangfoldig. Det vil derfor være hensiktsmessig å spesifisere hva denne oppgavens definisjon av en hjelper er. Her tar jeg for meg tre kvinner som var med på de farligste aktivitetene for å hjelpe jødene og som tok en stor personlig risiko ved å ta denne beslutningen. Dette var kvinner som var involvert i det farligste og viktigste hjelpearbeidet, nemlig å få jøder i dekning, hjelpe dem med forsyninger, for så å få dem over grensen til Sverige. To av de utvalgte kvinnene, Sigrid Helliesen Lund og Gerd Pettersen, har i ettertid blitt hedret som Righteous Among the Nations av Yad Vashem for sin innsats for jødene. Denne anerkjennelsen har blitt gitt til ikke-jødiske personer som risikerte deres liv for å hjelpe jøder.⁸ De to, sammen med Gerd Pettersens mann Alf Pettersen, ble invitert til Yad Vashem i Jerusalem som representanter for nordmenn som hjalp jøder med å flykte.⁹ De tre har også blitt hedret individuelt for sin innsats posthumt. I Norge har til sammen 68 personer blitt hedret som Righteous Among the Nations, og av disse er 31 kvinner.¹⁰ Noe som er interessant er at over halvparten av alle de som er hedret som Righteous Among the Nations, på tvers av alle nasjoner, er kvinner.¹¹ Dette er ganske bemerkelsesverdig, gitt kjønnsrollene i Europa på 1940-tallet.

Bjarte Bruland, som har skrevet standardverket for Holocaust i Norge, nevner påfallende mange kvinner som en del av hjelpearbeidet for jøder.¹² Når det kommer til norske kvinners motstandsarbeid under krigen, argumenterer historiker Mari Jonassen for at de utøvde «i all hovedsak motstand innenfor det rådende kjønnsrollemønsteret og ut fra sin kjønns spesifikke kompetanse».¹³ Var det slik når det kommer til hjelpearbeidet for jødene? Hva sier norsk og

⁷ Bruland, *Holocaust i Norge*, 476. Bruland skriver at sannsynligheten var størst for å komme seg unna i Oslo, og har registrert at 53,2 prosent av hovedstadens jøder kom seg over grensen til Sverige. Utenfor Oslo og Trondheim ble de fleste registrerte jøder arrestert og deportert.

⁸ «The Righteous Among the Nations Database», Yad Vashem, hentet 28.02.2023,

<https://righteous.yadvashem.org/?searchType=all&language=en>. Yad Vashem omtales som «The World Holocaust Remembrance Center». Deres prosjekt for å hedre personer som hjalp jødene begynte i 1963.

⁹ Aashild Sørheim Erlandsen, «Heder til nordmenn i jødisk minne-museum», *Aftenposten*, 21. mars 1978, 2.

¹⁰ «Names and Numbers of Righteous Among the Nations - per Country and Ethnic Origin, as of January 1, 2022», Yad Vashem, hentet 28.02.2023, <https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html>. Yad Vashem understreker at antallet hjelpere i deres statistikk ikke nødvendigvis er en indikasjon på hvor mange hjelpere som fantes i hvert land, men at tallene viser hvor mange hjelpere som har blitt gjort kjent for og dokumentert for dem.

¹¹ «Women of Valor: Stories of Women Who Rescued Jews During the Holocaust», Yad Vashem, hentet 01.03.2023, <https://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/righteous-women/index.asp>.

¹² Bruland, *Holocaust i Norge*, 462-464.

¹³ Mari Jonassen, *Norske kvinner i krig: 1939-1945* (Oslo: Aschehoug, 2020), 17.

internasjonal litteratur på temaet, og hva kan historiene til Helliesen Lund, Børsum og Pettersen fortelle oss om akkurat dette? Det som også er interessant, er at av de kvinnene som vi vet at deltok i hjelpearbeidet for jøder, var flere av dem en del av overklassen – som for eksempel Helliesen Lund og Børsum. Samtidig så ser vi også at kvinner fra andre sosiale klasser deltok i hjelpearbeidet, som Gerd Pettersen.

Med utgangspunkt i Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen vil denne oppgaven undersøke følgende problemstilling:

Hvordan ble de involvert i hjelpearbeidet for jøder? Hva gjorde de? Og var kjønn og klasse relevante faktorer i hvordan de ble involvert i hjelpearbeidet og for måten de hjalp på?

1.3 Forskningsbakgrunn

Ole Kristian Grimnes skriver at «Holocaust må først og fremst ses i et større tysk og europeisk perspektiv».¹⁴ Dette på grunn av at den planlagte utryddingen av jødene var tyskernes siste fase i utviklingen av sin antijødiske politikk, samt at denne avgjørelsen omfattet alle jødene i det nazi-okkuperte Europa. Helt fra begynnelsen av var den tyske nazistbevegelsen antisemittisk, og deres antijødiske politikk utviklet seg i «etapper» fram til det som ble «den endelige løsning på det jødiske spørsmålet».¹⁵ Men hvorfor ville de fjerne jødene fra Europa? Nazistene så på jødene med hat og frykt. Selv om nazistene også foraktet andre grupper i samfunnet, var jøden «en dødelig og aktiv trussel mot alle nasjoner, mot den ariske rasen og mot det tyske folkefellesskapet».¹⁶

Den antijødiske politikken var ikke lik i alle nazi-okkuperte land. Den ble tilpasset til det lokale plan og det enkelte landet, og i land som Frankrike, Nederland og Belgia ble jødene utsatt for systematisk isolering fra samfunnet over lengre tid. Her i Norge ser man ikke tydelige tegn på en slik type systematikk før i starten av året 1942, med unntak av inndragningen av jødernes radioer allerede i mai 1940. I januar 1942 ble jødene registrert etter kunngjøring fra Politidepartementet – et tiltak som var en forutsetning for jødeaksjonen samme høst.¹⁷ Bruland argumenterer for at årsaken til at Norges antijødiske politikk artet seg

¹⁴ Ole Kristian Grimnes, *Norge under andre verdenskrig: 1939-1945* (Oslo: Aschehoug, 2018), 357.

¹⁵ Bruland, *Holocaust i Norge*, 24, 206-208; Grimnes, *Norge under andre verdenskrig*, 357.

¹⁶ Saul Friedländer i Bruland, *Holocaust i Norge*, 14.

¹⁷ Bjarne Bruland og Mats Tangestuen, «The Norwegian Holocaust: Changing Views and Representations,» *Scandinavian Journal of History* 36, no. 5 (2011): 590, <https://doi.org/10.1080/03468755.2011.631066>; Grimnes, *Norge under andre verdenskrig*, 357-358; Bruland, *Holocaust i Norge*, 76-77.

annerledes enn i andre land hadde med flere grunner å gjøre. Her nevner han at antall jøder i Norge sammenlignet med Nederland, Belgia og Frankrike var betydelig mindre, samt at okkupasjonsstyret med en Reichskommissar og Nasjonal Samling med en «begunstiget status» satte Norge i en særstilling i forhold til Frankrike og Belgia.¹⁸

På det tidspunktet krigen brøt ut i Norge var det litt over 2000 jøder i landet. De aller fleste var bosatt i hovedstaden og en god del i Trondheim, mens færre bodde i andre deler av landet. Til sammen var jødiske familier bosatt i rundt 60 kommuner.¹⁹ Fram til 1851 hadde paragraf 2 i Grunnloven forbudt jøder å komme inn i Norge, så den jødiske befolkningens historie i landet hadde vært relativt kort. Flertallet var fra dagens Polen, Latvia, Litauen og Belarus, men som følge av Hitlers maktovertagelse og innlemmingen av Østerrike og Tsjekkoslovakia ankom flere jøder til Norge på slutten av 1930-tallet. Året 1937 ble Nansenhjelpen opprettet, en idealistisk organisasjon som ville ha mye å si for de jødiske flyktningene, både med tanke på å få dem til Norge i utgangspunktet, men også når den tiden kom for å prøve å redde dem ut. Her var kvinner som Sigrid Helliesen Lund og Tove Filseth (senere Tau) sentrale, og studenten Ingebjørg Sletten (senere Fosstvedt) var tilknyttet gjennom frivillig arbeid.²⁰

Akademisk forskning på Holocaust i Norge var minimal før 1980-tallet, selv om debatter rundt temaet startet tidligere enn dette.²¹ Historiker og tidligere motstandsmann Ragnar Ulstein var en pionér innenfor forskningsarbeidet på hjelpere av jøder i Norge under krigen. Han startet et uvurderlig arbeid i å samle inn materiale om historien til svensktrafikken i 1967 da han på oppdrag fra Norges Hjemmefrontmuseum foretok over 700 intervjuer. Hans arbeid med bokserien *Svensktrafikken* var den første av sitt slag i Norge, hvor arbeidet til norske hjelpere av jøder ble framstilt.²² Året 1995 ga han ut boken *Jødar på flukt*, hvor han hyller norske menn og kvinner som ble redningen for jøder under krigen: «Like lite som

¹⁸ Bruland, *Holocaust i Norge*, 77.

¹⁹ Grimnes, *Norge under andre verdenskrig*, 357; NOU 1997: 22, *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under 2. verdenskrig*. Oslo: Justis- og politidepartementet/Statens forvaltningstjeneste, Del 3, kap. 2.

²⁰ Bruland, *Holocaust i Norge*, 28-31, 462-470; Per Ole Johansen, *Oss selv nærmest: Norge og jødene 1914-1943* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984), 95-114; Ragnar Ulstein, *Jødar på flukt* (Oslo: Det Norske Samlaget, 1995), 25-37.

²¹ Bruland og Tangestuen, «The Norwegian Holocaust,» 587, 598.

²² Ragnar Ulstein, *Svensktrafikken I: Flyktingar til Sverige 1940-43* (Oslo: Det Norske Samlaget, 1974); Ragnar Ulstein, *Svensktrafikken II: Flyktingar til Sverige 1943-45* (Oslo: Det Norske Samlaget, 1975); Ragnar Ulstein, *Svensktrafikken III: Flyktingar frå Trøndelag og Nord-Norge til Sverige 1940-45* (Oslo: Det Norske Samlaget, 1977), 7-8; Espen Søybye, *Hva vet historikerne?: Om hjemmefronten og deportasjonen av jødene* (Oslo: Forlaget Press, 2021), 227; Gunnar Myklebust, *Ragnar Ulstein: I krig og fred*, (Oslo: Samlaget, 2017), 319, 425.

deportasjonane og Auschwitz vil bli gløynde, like lite bør vi gløyme dei som under stor fare reiste seg mot politi, SS-soldatar og Gestapo, og redda hundrevis av menneske».²³ I boken vier han et kapittel til «Kvinne-banden», et nettverk av kvinner som bidro i hjelpearbeidet.

I løpet av de siste tiårene har forskningsfronten i større grad vendt seg også til de som hjalp jødene. Tidligere forskning har særlig sentrert seg rundt hvordan og hvorfor Holocaust kunne skje, men mer nylig har det vært et skifte hvor forskere har begynt å se på hva som har motivert individuelle aktører til å utføre heroiske handlinger, som å redde jøder fra Holocaust.²⁴ I en artikkel fra 2011, skriver Bjarte Bruland og Mats Tangestuen at hjelpernes innsats har blitt noe overskygget på grunn av forståelsen av nordmenn som gjerningsmenn under Holocaust. Denne oppgaven er et bidrag til å belyse hjelpernes valg og innsats.²⁵

Omfanget av nordmenns hjelp til jødene har vært gjenstand for debatt i flere runder siden krigens slutt. Mats Tangestuen skriver at den første debatten fant sted i norske aviser på 1940-tallet og var sentrert rundt Feldmannsaken og frifinningen av politiinspektøren Knut Rød, mannen som hadde administrert arrestasjonen av jødene i Oslo og som slapp dom.²⁶ Særlig har debatten delt seg i to polariserte retninger som har dreid seg om hvorvidt motstandsbevegelsen gjorde det beste de kunne ut fra sine forutsetninger og dermed blitt sett på i et positivt lys, eller om deres innsats var «insufficient, and even non-existent».²⁷ Utgivelsen av Marte Michelets *Hva visste hjemmefronten?: Holocaust i Norge: varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet* i 2018 viste hvor aktuell denne debatten fortsatt er, og førte til meningsutvekslinger både i media og innen akademia.²⁸

²³ Ulstein, *Jødar på flukt*, 7.

²⁴ Ari Kohen og Gerald J. Steinacher, «Introduction», i *Unlikely Heroes: The Place of Holocaust Rescuers in Research and Teaching*, red. Ari Kohen og Gerald J. Steinacher (Lincoln: University of Nebraska Press, 2019), 5; Roy G. Koeppe, «Holocaust Rescuers in Historical and Academic Scholarship», i *Unlikely Heroes: The Place of Holocaust Rescuers in Research and Teaching*, red. Ari Kohen og Gerald J. Steinacher (Lincoln: University of Nebraska Press, 2019), 15.

²⁵ Bruland og Tangestuen, «The Norwegian Holocaust,» 598.

²⁶ Mats Tangestuen, «Også jødene kom for øvrig over grensen høsten 1942»: *Jødiske flyktninger fra Norge i Sverige 1940-1945* (Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 2004), 77.

²⁷ Bruland og Tangestuen, «The Norwegian Holocaust,» 594.

²⁸ Marte Brekke Michelet, *Hva visste hjemmefronten?: Holocaust i Norge: Varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet* (Oslo: Gyldendal, 2018); Elise B. Berggren, Bjarte Bruland, og Mats Tangestuen, *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten?* (Oslo: Dreyers Forlag, 2020); Søybye, *Hva vet historikerne?*; Øystein Sørensen og Kjetil Braut Simonsen, *Historie og moral: Nazismen, jødene og hjemmefronten* (Oslo: Dreyers Forlag, 2020).

Forskning på kvinners historie under andre verdenskrig i Norge har de siste årene blitt mer utforsket, særlig etter at det ble tatt på alvor som forskningsfelt på 1970-tallet. Noen få verk ble utgitt relativt kort tid etter krigens slutt, slik som Kirsten Brunvoll og Lise Børsums beretninger om deres opplevelser fra konsentrasjonsleirer.²⁹ Celine Wormdal var en av de som var først ut på temaet da hun på slutten av 1970-tallet ga ut boken *Kvinner i krig: Gløtt inn i en forsømt samtidshistorie*.³⁰ I forordet forteller hun om hva som oppfordret henne til å skrive denne boken, nemlig et innlegg av Helga Stene i 1975 i forbindelse med forskning på kvinner innenfor humaniora. Her stilte Stene spørsmålet: «Hva med kvinnenens innsats under krigen?». ³¹ Stene, som selv var en sentral skikkelse i lærerstriden i 1942, argumenterte for at kvinner var vel så viktige under krigen som menn. Wormdahl mener at kvinner selv har et ansvar for at dette ikke har blitt forsket mer på tidligere og at grunnen til dette er at kvinner har undervurdert sin rolle eller at de av ulike grunner ikke har ønsket å dele om deres erfaringer. Allerede på denne tiden var både Stene og Wormdal bekymret for at kvinnenens historie under krigen kom til å svinne hen hvis ikke noen tok tak og skrev denne historien ned. Begge var med andre ord med på å starte arbeidet med å utforske kvinnenens innsats under krigen, og deres bidrag for å få kvinnene inn i historien inspirerte og inspirerer fortsatt til mer forskning innenfor temaet.³²

Senere har det kommet flere verk som omtaler kvinnenens historie og erfaringer under krigen. Her har særlig historiker Mari Jonassen vært sentral. Hennes seneste utgivelse, *Norske kvinner i krig 1939-1945* kan regnes som et standardverk når det kommer til temaet. Her tar hun blant annet for seg kvinners rolle i militær og sivil motstand, og belyser kvinners viktighet under krigen, hva de bidro til, og hvilke kvinner det var snakk om. I *Alt hva mødrene har kjempet* fra 2010 tar hun også for seg motstandskvinner gjennom en minibiografisk framstilling av ti norske kvinner. Historiker Kristin Hatledal ga ut boken *Kvinnekamp: Historia om norske motstandskvinner* året etter Jonassens bok, som også belyser kvinners historie i motstand under krigen gjennom minibiografier.³³

²⁹ Kirsten Brunvoll, *Veien til Auschwitz*, (Oslo: Aschehoug, 1947); Lise Børsum, *Fange i Ravensbrück* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1946).

³⁰ Mari Jonassen, *Alt hva mødrene har kjempet: Kvinner i motstand 1940-1945* (Oslo: Aschehoug, 2010), 12-15.

³¹ Celine Wormdal, *Kvinner i krig: Gløtt inn i en forsømt samtidshistorie* (Oslo: Aschehoug, 1979), 7-8.

³² Wormdal, *Kvinner i krig*, 7-8.

³³ Jonassen, *Norske kvinner i krig*; Jonassen, *Alt hva mødrene har kjempet*, 10; Kristin Hatledal, *Kvinnekamp: Historia om norske motstandskvinner* (Oslo: Samlaget, 2011).

Historiene til Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen under andre verdenskrig har også blitt belyst i en rekke utgivelser. Helliesen Lund ga ut en selvbiografi kalt *Alltid underveis* i samarbeid med Celine Wormdal i 1981, hvor hun kommer inn på sitt hjelpearbeid for jøder både før og under krigen. Hun hadde også noen år tidligere delt av sin historie med Wormdal, som ble en del av boken *Kvinner i krig: Gløtt inn i en forsømt samtidshistorie*.³⁴ Børsum ga ut en memoar, *Fange i Ravensbrück*, året etter krigen var over. Her skrev hun om hvorfor og hvordan hun ble arrestert, forhørene, og oppholdene på Grini og i Ravensbrück. Historiker Mats Tangestuen har vært sentral i å belyse Carl Fredriksens Transport sin historie, som Gerd Pettersen var en del av. I hans artikkel fra 2012 skrev han at historien om organisasjonen var «bemerkelsesverdig lite kjent», men at den hadde blitt omtalt av både Ragnar Ulstein og Oskar Mendelsohn.³⁵ Hilde Vesaas har vært sentral i belysningen av både Helliesen Lund og Gerd Pettersen sin historie. I 2017 ga hun ut boken *Carl Fredriksens Transport*, og under arbeidet med denne masteroppgaven kom boken *Nansenhjelpens modige kvinner* ut.³⁶

Sentralt for denne oppgaven er internasjonal litteratur som belyser hva som har fått folk til å hjelpe og hvilke faktorer som kan spille inn i en slik avgjørelse. For hva gjør at folk risikerer alt de har, inkludert sine liv, for å hjelpe andre? Her er forskning foretatt av historikere av betydning, men også i stor grad studier innen felt som sosiologi og psykologi. Før 1980- og 1990-tallet var det kunnskapen man hadde om de som bidro i hjelpearbeidet for jødene for det meste å finne i selvbiografier, memoarer og lignende historier. Allikevel var det ikke før forskere som Samuel P. Oliner, Pearl M. Oliner, Nechama Tec, Kristen Monroe og Eva Fogelman foretok sine studier at man fikk betydelig mer innsikt i hvorvidt det som gjør at noen velger å hjelpe reflekterer personens bakgrunn eller personlighet.³⁷

I sitt verk utgitt i 1988 utforsket Oliner og Oliner hvilke faktorer som spilte inn hos personer som valgte å hjelpe jødene, og intervjuet både hjelpere, folk som ikke valgte å hjelpe og overlevende fra Holocaust. Selv om Polen, Tyskland, Frankrike og Nederland var landene med flest respondenter, var nordmenn også representert blant de nesten 700 intervjuede. Alle

³⁴ Sigrid Helliesen Lund, *Alltid underveis* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1981; Wormdal, *Kvinner i krig*.

³⁵ Mats Tangestuen, *Carl Fredriksens Transport: Krigens største redningsbragd* (Oslo: URO/KORO, 2012), 3.

³⁶ Hilde Vesaas, *Carl Fredriksens Transport: Den ukjente historien om krigens største heltedåd* (Oslo: Kagge Forlag, 2017); Hilde Vesaas, *Nansenhjelpens modige kvinner: Med nestekjærlighet som våpen i kampen for jødiske flyktninger* (Oslo: Kagge Forlag, 2023).

³⁷ Lawrence Baron, «Obituary: Pearl M. Oliner (1931–2021) and Samuel P. Oliner (1930–2021),» *Holocaust and Genocide Studies* 36, no. 1 (2022), 122, <https://doi.org/10.1093/hgs/dcac001>.

hjelperne i studien hadde oppført seg altruistisk. 95 prosent av hjelperne ble valgt ut fra Yad Vashem sin liste, som har følgende kriterier for å bli anerkjent som Righteous Among the Nations: «(1) the rescuer was motivated by humanitarian considerations alone; (2) the rescuer risked his or her own life; (3) no remuneration of any kind accompanied the rescue act».³⁸ De resterende fem prosentene var navn på hjelpere som de hadde hentet fra intervjuer av overlevende, men som ble vurdert ut fra de samme kriteriene som Yad Vashem har fastsatt. Oliner og Oliner hadde også en underkategori under ikke-hjelpere, nemlig aktive ikke-hjelpere. Disse fortalte selv at de hadde vært med på motstandsarbeid og/eller hjelpearbeid for jøder, men hadde ikke blitt identifisert som hjelper av Yad Vashem og forskerne kunne heller ikke bekrefte deres aktiviteter gjennom eksternt kildemateriale. Deres studie av intervjuer med hjelpere, ikke-hjelpere og overlevende undersøker hvorfor noen personer valgte å hjelpe jødene, mens andre stod igjen som tilskuere. Gjennom dette ville de se om en «altruistisk personlighet» finnes.³⁹ Deres studie indikerer at det var fire typer som hjelperne tenderte mot, hvor hver type innebar ulike karakteristikk. De fire typenes distinkte kjennetegn er familiære bånd, nær og varig kontakt med jødene, en følelse av ansvar for «the welfare of society as a whole», og egalitarisme.⁴⁰

I *Bystanders: Conscience and Complicity during the Holocaust* skriver Victoria J. Barnett om den vanlige befolkningen som stod på siden av det hele, og valgte å ikke hjelpe. Hun argumenterer for at det ikke er én enkelt faktor som kan forklare deres passivitet og medvirkning.⁴¹ Det samme kan man argumentere for at hun også mener når det kommer til hvilke faktorer som spilte inn for hjelperne: «It is striking that none of the studies done on rescuers have arrived at a standard «profile» of a rescuer».⁴² Her nevner hun religiøsitet som en lite signifikant faktor, noe hun underbygger med Nechama Tec's studie av polske hjelpere, samt studien til Oliner og Oliner, hvor bare en liten prosentandel av respondentene nevnte dette som en avgjørende komponent.⁴³ Konklusjon per nå er at mange variabler kan spille inn, som psykologiske tendenser, moral, politisk eller religiøs orientering, og tilfeldighet.

³⁸ Samuel P. Oliner og Pearl M. Oliner, *The Altruistic Personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe* (New York: The Free Press, 1988), 262.

³⁹ Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 2-4, 261-264.

⁴⁰ Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 183-186.

⁴¹ Barnett, *Bystanders*, xv-11.

⁴² Barnett, *Bystanders*, 158.

⁴³ Barnett, *Bystanders*, 158.

Spørsmålet om kjønn har vært en faktor i om personer velger å hjelpe har vært undersøkt av flere forskere. Eva Fogelman har, basert på over 300 intervju med hjelpere i Nord-Amerika, Israel og europeiske land sett på forskjeller og likheter mellom kvinner og menn som hjalp jødene under andre verdenskrig og undersøkt hvorvidt kjønn var en faktor.⁴⁴ Selwyn W. Becker og Alice H. Eagly har på sin side forsket på heroisme blant kvinner og menn. For å undersøke dette tok de utgangspunkt i spesielt farlige situasjoner som Carnegie medaljevinnere som hjalp i nødssituasjoner, samt ikke-jødiske hjelpere som risikerte sine liv for å redde jøder og som har blitt hedret som Righteous Among the Nations.⁴⁵ Også Vicky L. Anderson har sett på kjønn som en faktor i hjelpearbeidet for jøder under andre verdenskrig. I sin undersøkelse brukte hun data fra Oliner og Oliner sitt prosjekt om den altruistiske personligheten, og avgrenset sin studie til å se på tyske kvinner og menn som hjalp jødene.⁴⁶

I sitt kapittel «Paths of Resistance», hvor Judith Greenberg ser på to franske kvinners hjelpearbeid for jøder, avslutter hun med å reflektere over hvordan diskursen rundt motstand bør utvides slik at historier som deres kommer fram i lyset. Hun argumenterer for at dette kan gjøres ved å undersøke områder som kommer fram i fortellinger som hos de to franske kvinnelige helperne:

We can look closely at the daily functioning of resistance movements and the roles played by women. For instance, who fed, clothed, hid, and escorted Jews to safety? Who attended to the needs of women and children? What stories of survival have we not yet heard ...?⁴⁷

Denne oppgaven er et bidrag i denne diskursen og kommer tett inn på de tre kvinnelige helperne Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen.

1.4 Kilder

For å svare på problemstillingen vil en rekke ulike kilder bli analysert, som adressebøker, avisartikler, selvbiografier, memoarer, dagbøker og intervjuer.

⁴⁴ Eva Fogelman, *Conscience & Courage: Rescuers of Jews during the Holocaust* (New York: Anchor Books, 1994), xv, 237-251.

⁴⁵ Selwyn W. Becker og Alice H. Eagly, «The Heroism of Women and Men.» *The American Psychologist* 59, no. 3 (2004), 167, <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.3.163>.

⁴⁶ Vicky L. Anderson, «Gender Differences in Altruism among Holocaust Rescuers.» *Journal of Social Behavior and Personality* 8, no. 1 (1993).

⁴⁷ Judith Greenberg, «Paths of Resistance: French Women Working from the Inside», i *Experience and Expression: Women, the Nazis, and the Holocaust*, red. Elizabeth R. Baer og Myrna Goldenberg (Detroit: Wayne State University Press, 2003), 157.

Særlig intervjuer legger en stor del av grunnlaget for oppgaven. Her har særlig Norges Hjemmefrontmuseum sitt arkiv vært essensielt. Arkivet etter Ragnar Ulstein fra hans arbeid med *Svensketrafikken* har vært nyttig. Ulstein foretok intervjuer med Helliesen Lund og Børsum i 1970. Han intervjuet også Gerd Pettersens ektemann, Alf T. Pettersen samme år, hvor han i tillegg til sine erfaringer under krigen deler informasjon om hans kones aktivitet. 10 år etter, i 1980, ble Lise Børsum intervjuet av Odd Rønning som også er lagret i arkivet til Norges Hjemmefrontmuseum. Når det kommer til Gerd Pettersen har særlig hennes intervju sammen med mannen Alf i radioprogrammet til Olav Vesaas i 1982 blitt brukt i oppgaven, i tillegg til Mats Tangestuen sitt intervju med henne i 2007.

To av de utvalgte kvinnene, Lise Børsum og Sigrid Helliesen Lund, har som nevnt gitt ut bøker som omtaler deres erfaringer under krigen, noe som vil brukes som kildemateriale i denne oppgaven. Børsums memoar, *Fange i Ravensbrück*, ble for første gang utgitt året etter krigens slutt. Helliesen Lunds selvbiografi *Alltid underveis* ble utgitt i 1981. Helliesen Lund hadde også noen år tidligere delt av sin historie med Wormdal, som ble en del av boken *Kvinner i krig: Gløtt inn i en forsømt samtidshistorie*.⁴⁸

Med unntak av Børsums memoar, er alle intervjuene, samt Helliesen Lunds selvbiografi, fra 25 til 60 år etter krigens slutt. Det er derfor essensielt med en kildekritisk tilnærming til disse kildene. Ett av problemene som særlig trekkes fram i bruk av muntlige kilder, er minneforskyvning. Med tanke på at disse intervjuene ble foretatt flere tiår etter begivenhetene, så er det naturlig å tenke at detaljer kan bli glemt eller at man husker feil. Det har vært viktig å sjekke disse kildene opp mot andre tilgjengelige kilder, og dette har jeg prøvd i den grad det har latt seg gjøre. Allikevel trekker Ingar Kaldal fram som ett av hovedargumentene til historikere som bruker minner som kilder at man som regel glemmer kort tid etter en hendelse, «mens det som sitter igjen etter en viss tid, gjerne også sitter lenge».⁴⁹

Noe som også bør poengteres, og som kanskje er selvsagt, er at intervjuene er blitt foretatt av andre siden det ikke har vært mulig for meg å intervju dem i dag. Det betyr at spørsmål jeg

⁴⁸ Lund, *Alltid underveis*; Wormdal, *Kvinner i krig*.

⁴⁹ Ingar Kaldal, *Minner som prosesser: I sosial- og kulturhistorie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2016), 63.

gjærne skulle stilt dem som kunne belyst problemstillingen min ytterligere ikke har vært mulig. Allikevel er problemstillingen valgt ut fra det tilgjengelige kildematerialet på bakgrunn av at jeg har ment at omfanget av kilder kan gi et innblikk i Helliesen Lund, Børsum og Pettersens hjelpearbeid for jøder – og hvorvidt faktorene kjønn og klasse var av betydning.

Ved å gå igjennom dette kildematerialet på en systematisk måte, og se på dette i lys av norsk og internasjonal litteratur på hva som har fått folk, og spesielt kvinner, til å bidra i hjelpearbeidet for jøder under krigen, vil denne oppgaven ta i bruk en komparativ analyse. Håpet er at masterprosjektet kan være med på å avdekke om disse tre norske kvinnenes inngang til og form for hjelpearbeid for jøder var knyttet til faktorene kjønn og klasse, og dermed være med på å belyse hvorfor noen endte opp som hjelpere, samt hvordan dette hjelpearbeidet foregikk.

1.5 Oppgavens struktur

Sett bort fra innledningskapittelet og konklusjonen, vil oppgaven bestå av to kapitler.

Kapittel 2 vil være et empirisk kapittel, hvor de tre kvinnenes vei inn i hjelpearbeidet vil bli gjort rede for. Her vil oppgaven også belyse hvordan de hjalp jødene, før den i tillegg kommer inn på hvilke konsekvenser dette fikk for Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen.

Kapittel 3 er et analysekapittel, hvor Helliesen Lund, Børsum og Pettersens historie i hjelpearbeidet blir analysert opp mot faktorene kjønn og klasse. Her vil informasjonen som framgår i det forrige kapittelet analyseres opp mot både norsk og internasjonal litteratur på temaet for å forsøke å avdekke om disse faktorene kan ha hatt en betydning for om de ble med i hjelpearbeidet for jøder, samt om faktorene spilte inn på hvordan disse kvinnene faktisk hjalp.

2. Veien inn, deres hjelpearbeid og etterspillet

Over 900 jøder klarte å komme seg over grensen til Sverige i perioden 1. oktober 1942 til 31. januar 1943. Mange ble varslet og hjulpet. Noen av hjelperne hadde erfaring med hjelpearbeid fra før, mens andre ble spontant trukket inn. Mange av disse hjelperne var som nevnt kvinner.⁵⁰

Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen bodde alle i Oslo høsten 1942, og ble på hver sin måte sentrale i hjelpearbeidet for jøder. Dette kapittelet vil se på disse kvinnenes vei inn i hjelpearbeidet, hvordan dette hjelpearbeidet foregikk, samt hvilke konsekvenser dette fikk for Helliesen Lund, Børsum og Pettersen.

2.1 Sigrid Helliesen Lund – «En kvinne av tanke og handling»⁵¹

Sigrid Helliesen Lund kom fra et kunstnerisk hjem, med en svensk mor og norsk far. Moren kom fra adelssekt i Sverige, og i sin selvbiografi beskriver hun et særlig tett bånd med sin mor. Faren var advokat, og opptatt av at datteren skulle ha utdanning før hun fikk satse på en karriere som sangerinne. Helliesen ble rammet av en lungesykdom, og karrieren som sangerinne måtte hun derfor gi opp.⁵² Etter dette måtte syngingen begrense seg til bare venner og kor, og «Da kunne hun like godt gifte seg».⁵³ I et intervju med *Dagbladet* i 1979 sa hun selv at «En gang kalte jeg meg sangerinne, men det er husmor jeg alltid har vært».⁵⁴

I 1923 giftet hun seg med sivilingeniøren Diderich Lund, og sammen flyttet de inn i en nybygget villa på Vinderen. Sammen fikk de to sønner, Bernt «Bernti» Henrik og Erik.⁵⁵ Ekteparet var begge pasifister, men som hennes sønn Bernt H. Lund har skrevet så var ikke pasifisme det samme som passivitet. Dette var noe som både Helliesen Lund og mannen Diderich viste gjennom sine handlinger under krigen.⁵⁶ Bernt H. Lund var selv involvert i

⁵⁰ Bruland, *Holocaust i Norge*, 394-395.

⁵¹ Berthold Grünfeld, «En kvinne av tanke og handling», bokanmeldelse av *Alltid underveis* av Sigrid Helliesen Lund og Celine Wormdal, *Dagbladet*, 19. november 1981, 17. Artikkelen forfatter ble i to anledninger reddet av Helliesen Lund – først som flyktning fra Tsjekkoslovakia til Norge før krigen, før han ble reddet ut fra det jødiske barnehjemmet i Oslo under jødeaksjonen etter varsling fra Helliesen Lund (se <https://www.reddbarna.no/aktuelt/risikerte-sitt-eget-liv-for-a-redde-barn/>).

⁵² Haagen Ringnes, *Kvinne med mot - Sigrid Helliesen Lund*, NRK, 8. november 1981, <https://tv.nrk.no/program/FOLA02002881>; Lund, *Alltid underveis*, 25.

⁵³ Bernt H. Lund, *Verdivalg i krig og fred: 12 essays om ledelse og overlevelse* (Oslo: Conflux, 2009), 26.

⁵⁴ John Arne Markussen, «Hat og fordommer er like farlig i dag», *Dagbladet*, 28. april 1979, 17.

⁵⁵ Lund, *Alltid underveis*, 44-46; NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 1.

⁵⁶ Lund, *Verdivalg i krig og fred*, 32.

motstandsarbeid under krigen, og ble i mai 1942 arrestert i sitt hjem på Vinderen.⁵⁷ I intervju har Bernt Lund også sagt om sin mor at

... hun hadde jo midler kan du si til å slippe å gjøre hjemmearbeid, jeg har aldri sett henne vaske gulv eller middag ... vi hadde jo hushjelp som lagde maten for oss og sånt no, så hun var fullstendig engasjert i dette ... utenom hjemlig arbeide. Det ... gjorde jo da at hun også rådde over så forskjellige områder, traff mange mennesker. Men ... hun fortalte ikke ... hun var veldig flink til å holde det illegale arbeidet helt utenfor det vi andre fikk vite om hjemme.⁵⁸

Helliesen Lund var ikke ukjent med hverken flyktninger eller hjelpearbeid før krigen, noe som ville ha stor betydning da tyskerne kom 9. april 1940 og senere under jødeaksjonene.

2.1.1 Veien inn

Helliesen Lunds tette bånd med moren i oppveksten ser ut til å ha vært starten av hennes livslange innsats for å hjelpe og bry seg om andre. Som barn flyttet familien Helliesen til Meltzers gate 1 i sentrum av Oslo, og her fikk hun sitt første møte med hjemløse og uteliggere. Selv om moren virker å ha vært skeptisk til datterens kontakt med dem så var hun også klar på at de var av de uheldige. Morens empati for andre startet en tankegang hos Helliesen Lund som hun omtalte som at «kom til å bety meget for meg i min voksende livsinnstilling».⁵⁹

Da flere politiske flyktninger begynte å komme til Oslo etter at Hitler kom til makten i 1933, var hennes svigersøster Hanna blant de som tilbød disse et sted å bo. Her fikk Helliesen Lund kontakt med flyktningene, og de berettet om det de hadde opplevd. Hun beskriver at hun ble forskrekket over det hun fikk høre, og da også jødiske flyktninger begynte å komme ble hun interessert i deres historie. Det var gjennom disse jødiske flyktningene hun fikk personlig kontakt med norske jøder.⁶⁰

⁵⁷ Lund, *Alltid underveis*, 92-94. Myrtle Wright, *Norwegian Diary 1940-1945* (London: Friends Peace and International Relations Committee, 1974), 78-79.

⁵⁸ JMO, Mats Tangestuens intervju med Bernt H. Lund, 16. juni 2016, tid 02:04:44:19-02:06:30:16.

⁵⁹ Lund, *Alltid underveis*, 16.

⁶⁰ Lund, *Alltid underveis*, 55-56; Sverre M. Nyrønning, «Reddet jøder fra nazistenes helvete», *Forsvarets forum*, 31. mars 1980, 20.

Helliesen Lund ble flere ganger minnet på det som skjedde ute i Europa, særlig gjennom sine egne reiser. Som aspirerende sangerinne oppholdt hun seg blant annet i Bayreuth, og her møtte hun den britiskfødte filosofen Houston Stewart Chamberlain. Hans tankegang om den ariske rases overlegenhet gjorde stort inntrykk på Helliesen Lund, som følte på avsky for det som senere ville være fundamentalt i nazismen.⁶¹ Etter at hennes far døde sommeren 1933 arvet hun «en del penger» som hun brukte på en tur til Paris, og reiste hjem via Berlin. Turen innom Tysklands hovedstad beskrev hun som en uhyggelig opplevelse:

Der først forstod jeg virkelig det grusomme alvor i hva som skjedde i Tyskland. Jeg syntes et nytt ansvar ble lagt også på meg, jeg måtte på en eller annen måte være med i kampen mot det som var i ferd med å skje.⁶²

Sommeren 1937 reiste hun til Tsjekkoslovakia som en av få kvinner som fikk representere Norge som en del av Kvinneligaen. På kongressen delte de deres tanker om framtiden. Her opplevde Helliesen Lund at representanter fra spesielt USA så lyst på framtiden ettersom de hadde så stor avstand til det som skjedde, mens kvinner fra Tsjekkoslovakia og Østerrike «var fulle av angst for det de så komme».⁶³ Reisen hjem igjen via Tyskland beskrev hun som «på alle måter en trist opplevelse», og hun og resten av hennes reisefølge bestemte seg for at det var viktig at det norske folk fikk vite hva som truet.⁶⁴

Helliesen Lund ble etter hvert engasjert i organisasjonen Nansenhjelpen, som fikk mye å si for de jødiske flyktingene som kom til Norge rett før krigen, men også gjennom okkupasjonstiden og under jødeaksjonen. Bruland nevner spesielt Nansenhjelpen i hans beretning om hjelperne under Holocaust, som han forklarer med at «uten dette løse aktivistiske nettverket ville det utvilsomt vært flere som ble tatt og deportert høsten 1942».⁶⁵ Ettersom strømmen av flyktinger vokste utover på 1930-tallet, vokste også behovet for å få hjulpet dem. Professor Fredrik Paasche oppsøkte Odd Nansen høsten 1936 med håp om at en organisasjon for å få hjulpet disse flyktingene kunne dannes. Paasche mente at organisasjonen burde hete Nansenhjelp og bygge videre på Fridtjof Nansens innsats for hjelpearbeid. Etter en lengre overveielse ble Nansen til slutt overtalt av Christian Lange og Halvdan Koht om å ta på seg vervet, og i februar 1937 var Nansenhjelp dannet. Helliesen

⁶¹ Lund, *Alltid underveis*, 33-34.

⁶² Lund, *Alltid underveis*, 56-57.

⁶³ Lund, *Alltid underveis*, 65.

⁶⁴ Lund, *Alltid underveis*, 66.

⁶⁵ Bruland, *Holocaust i Norge*, 462.

Lund ble med i styret, og Tove Filseth ble sekretær.⁶⁶ Hennes sønn, Bernt H. Lund, skrev at i Nansenhjelp «fikk hun for alvor utløp for sitt engasjement».⁶⁷ Det var her hennes hjelpearbeid for jødene virkelig startet.

2.1.2 Hjelpearbeidet for jøder før høsten 1942

Da Fredrik Paasche spurte om hun kunne ta på seg ansvaret for barnekomitéen i Nansenhjelpen våren 1937, takket hun ja. Selv om mye av hennes tid gikk til arbeidet i denne organisasjonen var hun fortsatt deltagende i Internasjonale Kvinneliga for Fred og Frihet, som hun ble medlem av vinteren 1935/1936. Tidligere hadde hun også vært aktiv i organisasjonen «Asylrettens venner» fra 1936, hvor de arbeidet for flyktingenes arbeids- og boforhold.⁶⁸ Med andre ord var Helliesen Lund opptatt av flyktinger og hjelpearbeid gjennom flere instanser allerede før krigen.

Som formann i barnekomitéen og på oppfordring fra Nansenhjelp-styret reiste Helliesen Lund til Tsjekkoslovakia i oktober 1939 for å hente 37 jødiske barn til Norge. Marie Lous Mohr var også med på reisen. Disse barnas foreldre hadde fått tillatelse, såkalt «affidavit» til å komme til USA i løpet av det neste året eller senere. Takket være Nansenhjelp fikk disse barna komme til Norge i mellomtiden, før de skulle gjenforenes med familiene sine i USA senere. De to kvinnene brakte barna trygt til Norge, men spesielt reisen gjennom Tyskland var vanskelig ettersom de hadde med seg jødiske barn. På et stopp i Berlin opplevde de å bli både skjelt ut og spyttet på. Ved ankomsten til Norge hadde Nansenhjelp allerede sørget for at barna hadde et fosterhjem å komme til, og de ble spredt rundt på Vestlandet, Oslokysten og på Østlandet. Et par av barna ble plassert på det jødiske barnehjemmet i Holbergs gate i Oslo.⁶⁹ Helliesen Lund fortalte at «I Nansenhjelp stod vi stadig i kontakt med dem, men jeg skulle først se dem igjen under meget dramatiske forhold».⁷⁰

Allerede invasjonssdagen 9. april 1940 gikk hun til handling i redsel for jødernes skjebne. Sammen med Tove Filseth dro de til Nansenhjelpens kontor og samlet kartotekkort som

⁶⁶ Lund, *Alltid underveis*, 61; Odd Nansen, *Langs veien: Opplevelser, møter og samtaler* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1970), 79.

⁶⁷ Lund, *Verdivalg i krig og fred*, 27.

⁶⁸ Lund, *Alltid underveis*, 57-61.

⁶⁹ Lund, *Alltid underveis*, 67-69; Wormdal, *Kvinner i krig*, 10, 18; NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 1-2.

⁷⁰ Lund, *Alltid underveis*, 69.

inneholdt de jødiske flyktingenes adresser i redsel for at tyskerne ville få tak i dem. Disse ble så kjørt opp til Helliesen Lunds hjem på Vinderen, hvor hun og Filseth brente alt i fyrrommet. Helliesen Lund har forklart at både hun og Filseth i ettertid angret ettersom de hadde hatt bruk for alle adressene da de skulle varsle om aksjonene. I tillegg gikk adressene i hjemlandet tapt, noe som også kunne vært nyttig siden.⁷¹

2.1.3 Jødeaksjonene

Ragnar Ulstein skriver at på tidspunktet for den første jødeaksjonen var Helliesen Lund en «veteran» når det kom til hjelpearbeid for jødiske flyktinger, som vi har sett gjennom blant annet hennes arbeid i Nansenhjelpen, og at hun derfor var godt kjent med bruk av kodeord.⁷² En mann ringte den 25. oktober hjem til Helliesen Lund og fortalte at «Det blir et stort selskap i kveld. Men det er bare de store pakkene vi skal ha».⁷³ I starten var hun litt usikker på hva meldingen hun hadde fått betydde. I samråd med kvekeren Myrtle Wright, som for tiden bodde hjemme hos familien Lund, ble de enige om at det måtte dreie seg om jødiske menn ettersom det var snakk om «de store pakkene». Helliesen Lund brukte hele dagen og store deler av natten på å varsle de hun kunne, både andre hjelpere og jøder. Varslingen foregikk fysisk ettersom de følte at det var for stor risiko å bruke telefonen. Jødene som de ikke fant dekningsplass til, ble sendt hjem til Helliesen Lunds hus hvor Wright tok imot dem.⁷⁴

Én måned etterpå fikk Helliesen Lund et nytt varsel. Denne gangen fikk hun beskjed av en mann som kom på døren om at det var «de små pakkene» som skulle hentes, og da var hun ikke i tvil om hva det handlet om – nå var det kvinner og barn som skulle tas. Helliesen Lunds engasjement i Nansenhjelpen for jøder før krigen, og spesielt jødiske barn, ville ha stor betydning under denne aksjonen.⁷⁵

Igjen var de redde for å bruke telefonen. Det første hun gjorde var å reise til familien Samuel. Faren, rabbiner Samuel, hadde blitt arrestert, og det gjaldt å få resten av familien bestående av fru Samuel og tre barn i sikkerhet. Familien bodde i Meltzers gate 3 og var dermed naboer til Henrik Helliesen, broren til Helliesen Lund, som bodde i gatenummer 1. Helliesen Lund

⁷¹ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 3; Lund, *Alltid underveis*, 77.

⁷² Ulstein, *Jødar på flukt*, 122.

⁷³ Lund, *Alltid underveis*, 96.

⁷⁴ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 4; Lund, *Alltid underveis*, 96; Wright, *Norwegian Diary 1940-1945*, 110.

⁷⁵ Lund, *Alltid underveis*, 96-97.

plasserte moren og de to eldste barna hos sin bror, før hun tok med det yngste barnet Amos for å skjule han et annet sted. Det ble en dramatisk ferd:

Akkurat da jeg kom ut av porten med ham, gikk flyalarmen. Det var jo et utmerket middel til å rense gatene for folk. Jeg sprang langs hekken til den svenske ambassaden, en tysk kontrollbil kom susende i Meltzergate med lyskastere innover og sideveier. Jeg lå med Amos under meg og ventet.⁷⁶

Helliesen Lund og barnet var nære på å bli oppdaget, men de kom seg i sikkerhet.⁷⁷

Rett etter at familien Samuel var brakt i dekning, reiste Helliesen Lund til det jødiske barnehjemmet i Holbergs gate for å varsle dem. Da hun kom dit, var allerede legen Nic Waal til stede – hun hadde også fått et varsel. Ifølge Nic Waal var det Helliesen Lund som advarte henne om arrestasjoner av jødiske kvinner og barn den kommende natten.⁷⁸ Dekningsplass hadde bestyrerinnen Nina Hasvold funnet hos Gerda Tandberg, og Helliesen Lund tok kontakt med henne for å høre om hun fortsatt kunne ta imot «de små pakkene». Mens Nic Waal tok sin legebil og fraktet de jødiske barna hjem til Tandberg, stod Helliesen Lund og Hasvold igjen ved barnehjemmet for å holde vakt. Da Waal reiste med den siste puljen forlot Helliesen Lund barnehjemmet for å fortsette å varsle. Tandberg kom hjem til Helliesen Lund morgenen etter hvor de samlet mat til barna og fant dekningsplass til dem. Alle barna fra barnehjemmet kom seg til slutt over til Sverige.⁷⁹

Natten mellom 25. og 26. november, etter å ha hjulpet både familien Samuel og det jødiske barnehjemmet, fortsatte Helliesen Lund å varsle. Etter å omsider ha kommet hjem til huset på Vinderen, møtte hun mannen sin som også hadde vært ute i samme ærend. Ifølge Helliesen Lund skal han ha sagt: «Det er fullt oppe på soveværelset, og det er fullt ute i stuen. Men jeg kunne kanskje legge meg her i gangen».⁸⁰ Morgenen etter måtte Helliesen Lund finne nye dekksteder for de som hadde overnattet hjemme hos familien Lund på Vinderen ettersom de synes det ble for risikofylt å la dem være der over lengre tid.⁸¹

⁷⁶ Lund, *Alltid underveis*, 97.

⁷⁷ Lund, *Alltid underveis*, 97; NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 3-4.

⁷⁸ Landssvikarkivet, Oslo politikammer, RA/S-3138-01/D/Da/L0945/0002: Dommer, dnr. 4065 - 4066 / Dnr. 4066, 1945-1949, s. 1310. Vitneprov om illegal forbindelse med politiinspektør, sjef for trafikkpoltiet Haakon Schönning, av Nic Waal, 3/11-1947, s. 2.

⁷⁹ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 5; Lund, *Alltid underveis*, 98-99.

⁸⁰ Wormdal, *Kvinner i krig*, 16; Lund, *Alltid underveis*, 98.

⁸¹ Wormdal, *Kvinner i krig*, 16; Lund, *Alltid underveis*, 98.

En annen måte Helliesen Lund hjalp på, var hos de jødiske fangene på Bredtveit. De ble fraktet fra Falstad til Bredtveit den 26. november, og hadde dårlig med klær og ressurser. Dette var jøder som ikke ble fraktet til Oslo i tide for avgangen til «Donau».⁸² Helliesen Lund fortalte at i kraft av at hun hadde vært formann i barnekomitéen i Nansenhjelpen, reiste hun til sjefen for Statspolitiet, Karl Alfred Marthinsen, for å spørre om hun kunne møte jødene som hadde blitt transportert fra Falstad - noe hun fikk lov til. Marthinsen var som statspolitisjef øverst administrativt ansvarlig på norsk side for jødeaksjonene.⁸³ Helliesen Lund fikk så mobilisert folk til å samle inn klær.⁸⁴ Da hun igjen skulle besøke Marthinsen, for å forsøke å få adgang til Bredtveit og hjelpe jødene, brukte Helliesen Lund sjarm og kløkt. Da hun ankom Marthinsens kontor, som hun «merkelig nok» fikk adgang til med en gang, viste det seg at han hadde sin to år gamle sønn der inne ettersom «hans kone var syk og uten hjelp».⁸⁵ Da Helliesen Lund fortalte om sitt ærend, kom Marthinsen med innvendinger. Myrtle Wright skriver også i sin dagbok om et møte Helliesen Lund hadde med «the Chief», som muligens kan ha vært Marthinsen, for å få brakt klærne til jødene. I Wrights beretning skrev hun at han var overrasket av at Helliesen Lund ikke hadde blitt arrestert ennå – Nansenhjelpen hadde jo blitt stengt ned!⁸⁶ Men Helliesen Lund skrev at «... jeg tror det var den vesle karen som reddet situasjonen for meg» - hun sjarmerte den lille gutten med bilder av sine sønner og fortellinger om deres hest, og vant dermed også statspolitisjefens gunst.⁸⁷

De innsamlede ressursene fikk Helliesen Lund beskjed av Marthinsen om at skulle leveres på depotet i Kirkeveien. Siden dette ikke var utfallet hun ønsket, spilte Helliesen Lund på sin vennlighet da hun møtte opp på depotet:

Så gikk jeg ned på depotet og snakket med dem, og sa at det måtte da være fælt tungvint for dem å skulle ta i mot disse klærne og så dele dem ut igjen. Jeg var villig til å kjøre opp med dem jeg, sa jeg. Så hyggelig skal jeg være at jeg gjør det. Bare jeg

⁸² Bruland, *Holocaust i Norge*, 298.

⁸³ Grimnes, *Norge under andre verdenskrig*, 359. Det var Marthinsen som sendte ut telegram til politikamrene om at jødene skulle arresteres.

⁸⁴ Wormdal, *Kvinner i krig*, 13-14.

⁸⁵ Wormdal, *Kvinner i krig*, 14.

⁸⁶ Wright, *Norwegian Diary 1940-1945*, 119. Wright daterer dette møtet i dagboken til mandag 1. desember 1942. I Helliesen Lunds selvbiografi står det skrevet at innsamling av klærne skjedde førstkommande mandag etter at transporten fra Falstad hadde kommet. Videre står det at for å finne ut hvordan de skulle få levert klærne til Bredtveit skulle hun reise straks til Marthinsen (Lund, *Alltid underveis*, 100). I tillegg omtaler Helliesen Lund Marthinsen som «politimester» i sitt intervju med Ulstein – det samme som «Chief of Police» på engelsk.

⁸⁷ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrud Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 5-7; Lund, *Alltid underveis*, 99-102.

får en passasjeretel, så kan jeg komme inn der. Så ble det skrevet ut en passasjeretel.

Og jeg fikk være oppe hos dem i sju-åtte dager, hver eneste dag.⁸⁸

Til Bredtveit brakte Helliesen Lund med både klær, tepper og medisiner, samt kaker og søtsaker til barna.⁸⁹

Jødene måtte ofte være i dekning over lengre tid. Helliesen Lund var aktiv med å finne både dekningsplass og mat, og opplevde at «man hadde en rørende og oppofrende hjelp av kolossalt mange mennesker».⁹⁰ Hun skrev at det var relativt få som lå i dekning hjemme på Vinderen ettersom de hadde mange boende der fast, som for eksempel Myrtle Wright. I tillegg var det en stor risiko siden familien Lund var involvert i flere illegale saker.⁹¹ For å skaffe mat reiste hun rundt og ba om rasjoneringskort. Dekningssteder ordnet hun ved å spørre «nær sagt hvor som helst», og særlig eldre damer opplevde hun som velvillige til å ta imot de som trengte et sted å være.⁹²

Det gjaldt også å få kontakt med Nansenhjelp-barna som hadde blitt plassert rundt om i det sørlige Norge, få dem til Oslo, og frakte dem i trygghet over til Sverige. Varslingen til fosterfamiliene deres måtte være diskret – de kunne ikke vite hvem varselet kom fra eller hvem som skulle frakte barna videre i dekning i Oslo. I tillegg måtte de som hentet eller reiste med barna ha reisetillatelse, noe som var en stor utfordring. Helliesen Lund forklarte at dette ordnet de på ulike måter, og at også noen karer hun var i kontakt med hadde skaffet seg polititegn slik at det så ut til at barna ble hentet av politimenn. Foruten om ett barn som hadde blitt plassert i en nazivennlig familie og to barn som ble oppdaget i dekning i Oslo, kom alle barna seg til Sverige.⁹³ Med andre ord bestod Helliesen Lunds hjelp til jødene i stor grad av hjelp til de jødiske barna, selv om hun hadde mye med de andre jødiske flyktingene å gjøre også.

⁸⁸ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 6-7.

⁸⁹ Wright, *Norwegian Diary 1940-1945*, 118-124; Lund, *Alltid underveis*, 102.

⁹⁰ Wormdal, *Kvinner i krig*, 19.

⁹¹ Wormdal, *Kvinner i krig*, 19.

⁹¹ Lund, *Alltid underveis*, 91.

⁹² Wormdal, *Kvinner i krig*, 19.

⁹³ Lund, *Alltid underveis*, 107; Wormdal, *Kvinner i krig*, 17-19. Av de 37 barna som Helliesen Lund hadde brakt til Norge i 1939, var det 19 barn igjen ved tidspunktet for jødeaksjonen. Da Norge ble okkupert i 1940 hadde flere av de tsjekkosllovakiske foreldrene sendt brev til Nansenhjelpen om at de ville ha barna sine tilbake. Helliesen Lund fulgte de 18 barna som skulle reise fram til Trelleborg i Sverige hvor de skulle ta båten videre. Selv skal hun ha hatt inntrykk av at det var tryggere at de ble i Norge på grunn av grensen til Sverige, men hadde ikke på det tidspunktet mulighet til å formidle dette til foreldrene. Ingen av disse barna overlevde.

2.1.4 Etterspill

Hjelpearbeidet for jødene foregikk naturligvis ikke uten risiko, noe Helliesen Lund fikk føle på. En norsk mann med en jødisk kone ble presset til å oppgi Helliesen Lunds navn da de ble tatt i fluktforsøket. Helliesen Lund hadde bare så vidt vært i kontakt med paret, hvor hun hadde bedt dem om å ta kontakt med noen andre ettersom hun ikke hadde noe med flyktningetransporten å gjøre. Hun ble innkalt til Statspolitiet, men beskrev imidlertid selv at forhøret var hverken «ubehagelig» eller «brutalt», bare «trettende».⁹⁴ «Det kom jeg svært bra fra. Så etter en tre-fire timers forhør kunne jeg gå hjem igjen med min tannbørste og nattserk».⁹⁵ Som en konsekvens av dette fikk hun ikke lenger lov til å komme til Bredtveit, noe hun opplevde som trist, men kom altså tilsynelatende «godt» ifra situasjonen.⁹⁶

Året etter kom Helliesen Lund igjen i søkelyset. Denne gangen var det mannen Diderich som var ettersøkt etter at flere av hans kontakter i Kristiansand hadde blitt tatt. Han flyktet først, før hun kom etter. Helliesen Lund krysset grensen til Sverige i februar 1944.⁹⁷

2.2 Lise Børsum – «Det var godt vi ikke ante hvor farlig dette var – det var nok en fordel og en styrke»⁹⁸

Lise Børsum var som Helliesen Lund en overklassekvinne som ved utbruddet av krigen i Norge var gift og hadde to barn, Herman og Bente. At hun bare hadde fullført folkeskolen som utdanning, beskriver hennes datter Bente Børsum som «et evig kompleks» i morens liv. Som 22-åring giftet hun seg med legen Ragnar Børsum som var 14 år eldre enn henne. Datteren hennes omtaler henne som «... pen, praktisk, et ubeskrevet friskt og ungt blad som gikk rett inn i rollen som representativ legefruer, etter hvert i en stor villa på Frøen på Oslos beste vestkant».⁹⁹ Denne villaen i Thaulows vei på Frøen, og Børsum selv, ville bli svært sentrale da jødeaksjonen startet høsten 1942.¹⁰⁰

⁹⁴ Lund, *Alltid underveis*, 102.

⁹⁵ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 7.

⁹⁶ Lund, *Alltid underveis*, 102-103.

⁹⁷ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, Intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970, s. 11; Lund, *Alltid underveis*, 113-117.

⁹⁸ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 4.

⁹⁹ Lise Børsum, *Fange i Ravensbrück* 4. utgave (Oslo: Bokklubben, 2019), 7.

¹⁰⁰ NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 0:40-1:37. Transkribert på nytt fra lydbandet.

2.2.1 Veien inn

Lise Børsum var aktiv i motstandsarbeidet før hennes engasjement i hjelpearbeidet for jøder, men før dette «hadde hun gått på stas i ti år». Hjemme i villaen på Frøen hadde de både vaskehjelp, gartnerhjelp og hushjelp.¹⁰¹ I forordet av Børsums *Fange i Ravensbrück* skriver hennes datter Bente Børsum om morens inngang til illegalt arbeid:

En stund etter krigsutbruddet gled hun nokså tilfeldig inn i motstandsbevegelsen. Hun og noen venninner sydde uniformer til «gutta på skauen», og etterhvert ble det kurervirksomhet og hjelp til å skaffe dekning til folk som måtte komme seg over til Sverige. Den organisasjonen hun kom borti bestod vesentlig av menn som nok drev med farligere saker enn hun var klar over. De møttes på konditorier og kafeer, alle hadde dekknavn, man skulle vite minst mulig om hverandre i fall noen ble tatt. For hennes del var mye av drivkraften eventyrlyst. Det var spennende, og endelig følte hun at hun kunne brukes til noe.¹⁰²

At hun endelig opplevde at hun var til nytte, skriver også Børsum selv i memoaret sitt: «Endelig følte jeg at jeg kunne brukes til noe – uten å ha eksamener og utdanning bak meg. Det var hovedsaken». Børsum beretter om at hun ble trukket gradvis mer og mer inn i motstandsarbeid, og at det som startet som «ren livberging av jøder» etter hvert utviklet seg til å bli «atskillig mer alvorlige saker».¹⁰³ Før jødeaksjonen laget hun altså uniformer, eller forsvinningsdrakter, samt gikk rundt med aviser.¹⁰⁴ Om hennes inngang til motstandsarbeid, som etter hvert bestod av redning av jøder, skrev Børsum selv at

Hvis jeg nå skal være ærlig overfor meg selv, så la gå at det blandet seg inn en del eventyrlyst – jeg innså det dengang også-, men hovedsaken var at tingene ble gjort, de trengte sånne som meg.¹⁰⁵

Børsums involvering i hjelpearbeidet for jødene startet spontant. Hun hadde flere jøder som en del av sin omgangskrets, og som blant annet kom til hennes hjem på huskonsert.¹⁰⁶ Wolfgang Geldmacher, en tysker som ofte var gjest i villaen på Frøen, hadde allerede før jødeaksjonen fått Børsum til å ta inn det jødiske ekteparet Mayer-Mahr. Da jødeaksjonen

¹⁰¹ Harriet Eide, «Kvinne i krig», *Dagbladet*, 15. januar 2007, 36.

¹⁰² Børsum, *Fange i Ravensbrück* 4. utgave, 8.

¹⁰³ Børsum, *Fange i Ravensbrück* 4. utgave, 13.

¹⁰⁴ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 1.

¹⁰⁵ Børsum, *Fange i Ravensbrück* 4. utgave, 13.

¹⁰⁶ Eide, «Kvinne i krig», 36.

forestod var det igjen Geldmacher som varslet og mobiliserte Børsum til å hjelpe. Hun stod i kø for å få rasjoneringskort for hvetemel da Geldmacher oppsøkte henne og fortalte at de måtte få alle jøder de kjente ut av sine hus. Børsum reagerte med vantro og mente at han var en «tullekopp» og «overnervøs», og hun fortalte om Geldmacher at «Han hadde da bearbeidet meg lenge, men jeg ville ikke høre på han. Trodde det ikke. Det skjer ikke i Norge, mente jeg».¹⁰⁷ Han klarte derimot å overbevise henne om at dette var alvor, at «her var viktigere ting enn melkø»¹⁰⁸, og hjelpearbeidet var i gang.

2.2.2 Hjelpearbeidet for jøder

Geldmacher hadde kontaktet alle han kjente «som virkelig ville våge noe», og hadde bedt dem hjem til Børsums villa på Frøen. Der skulle de planlegge hvordan de skulle få varslet jødene de kjente og få dem ut av husene sine. Hjemme hos Børsum samlet de rundt 40 frammøtte seg «på gutteværelset, barneværelset, i stuen og hallen».¹⁰⁹ Blant de frammøtte var Ole Jacob Malm, en lege som var med i ledelsen av Hjemmefronten. Hans tilstedeværelse, samt at de andre frammøtte tok dette på alvor, bidro til at Børsum forstod at dette ikke bare var tull.¹¹⁰

Børsum hjalp til med å finne dekningsplasser. Jødene kunne ikke være for lenge på en plass, det var for risikabelt. Det gjaldt å finne både dekningsplass og skiftedekning slik at de kunne flyttes på.¹¹¹ Børsum har blant annet fortalt om en episode om et jødisk ektepar som var i dekning hos venninnen Astrid Sanne. Kona hadde reist til et kaffeslabberas, kom ikke tilbake, og mannen ble panisk. De fant ut at det eneste de kunne gjøre var å gå ut med han og finne en ny dekningsplass. Børsum fortalte: «Da husker jeg at vi hadde lommene fulle av tiorer og gikk rundt fra kiosk til kiosk og ringte, vi hadde brukt opp plassene våre og ringte og ringte».¹¹² De som hadde blitt plassert i dekning i tomme leiligheter, skaffet Børsum mat til. I tillegg ga hun beskjed når de skulle reise videre.¹¹³

¹⁰⁷ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 1.

¹⁰⁸ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0006, Intervju med Randi Geldmacher, 21. mai 1985, s. 2.

¹⁰⁹ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 1-2.

¹¹⁰ Ulstein, *Jødar på flukt*, 133; NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 11:15-11:42. Transkribert på nytt fra lydbåndet.

¹¹¹ NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 21:14-21:43. Transkribert på nytt fra lydbåndet; NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 2; Bruland, *Holocaust i Norge*, 394.

¹¹² NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 4.

¹¹³ NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 24:20-25:30. Transkribert på nytt fra lydbåndet. På spørsmål om hvordan hun konkret skaffet denne maten, forteller Børsum at hun ikke husker detaljene.

Som nevnt hadde Børsum det jødiske ekteparet Mayer-Mahr i dekning hjemme på Frøen. De var svært nervøse, og fru Mayer-Mahr hadde fått tak i cyanid fra legen sin som hun sprang og hentet hver gang noen ringte på døren. Børsum bestemte seg for at det ble for farlig at de ble værende, og hennes venninne Astrid Sanne fant ny dekningsplass til dem. Ekteparet kom seg over grensen. En annen person som Børsum hjalp og som kom seg over grensen til Sverige, var musikeren Ernst Glaser. Dagen han skulle fraktes over grensen skulle Børsum akkompagnere en tsjekkisk jøde på trikken fra Frøen stasjon og fram til Østbanestasjonen. Etter en noe dramatisk misforståelse som omhandlet et kurerbrev som Børsum hadde sydd inn i Glasers klær, kom de begge to over grensen.¹¹⁴

Børsum fortalte i intervju at kona til den tsjekkiske jøden hun hjalp var så forelsket i mannen sin at hun hadde fortalt rundt om på selskaper og diverse at Børsum hadde hentet mannen og sendt han av gårde. Ifølge Børsum hadde hun ikke skjönt noen ting, og ble derfor rasende da Børsum hadde «tatt» mannen fra henne. Ekteparet hadde også et barn som var seks måneder gammelt sammen. På grunn av dette følte Børsum at hun også måtte ha kvinnen og barnet av gårde ettersom det ble for farlig at de ble værende. Sammen med Erik Bugge, som Børsum har omtalt som en av hennes viktigste medhjelpere på denne tiden, fikk de brakt dem i dekning, og fraktet dem videre til et sted i Bergslisens gate hvor de ville bli transportert med lastebil. Etter at lastebilen kjørte av gårde trillet Børsum og Bugge en tom barnevogn hjem.¹¹⁵

Børsum hadde også kontakter som ville ha mye å si under jødeaksjonen. Bruland hevder at hun som følge av Geldmacher sin varsling var sentral i å advare et større nettverk ettersom hun hadde kontakter i både Nansenhjelpen og Hjemmefrontens ledelse.¹¹⁶ Blant de kontaktene hun selv omtaler som viktige, så kommer Pipe-Lars, Fritz Andresen, fram. Han var i Kompani Linge, og hadde kurreruter som kunne brukes når jødene måtte flykte. Takket være han fikk de gode forbindelser, og bidro til at mange kom seg vekk.¹¹⁷ Han ville også bli svært sentral i det som ville bli slutten av Børsums motstandsarbeid under krigen.

¹¹⁴ NHM 16 J 0006 Ragnar Ulstein, Intervju med Ernst Glaser, 14. januar 1975, s. 7; NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 2-3; NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 9:49-12:50, 13:10-18:06. Transkribert på nytt fra lydbåndet.

¹¹⁵ NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 18:28-21:00, 27:00-27:10. Transkribert på nytt fra lydbåndet; NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 6-7.

¹¹⁶ Bruland, *Holocaust i Norge*, 403.

¹¹⁷ NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 25:30-27:00. Transkribert på nytt fra lydbåndet; NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 4-5.

2.2.3 Etterspill

Børsums motstandsarbeid, som hun beskrev som at ble gradvis mer alvorlig, fikk også alvorlige konsekvenser for henne. Etter all den hjelpen hun hadde fått fra Pipe-Lars, så var det nå hennes tur til å hjelpe han tilbake.¹¹⁸ Oppdragene hun fikk gikk ut på å finne dekning til Milorg-folk, og det var i forbindelse med en dekningsplass i Skogveien for to menn i Osvaldgruppen at Børsum ble angitt. I april 1943 ble hun arrestert i sitt hjem på Frøen, og opplevde at de som kom fikk inntrykk av at hun, en «velstandsfrue» ikke kunne ha noe med denne saken å gjøre.¹¹⁹ Hun fortalte:

Dette gjelder liv eller død, det skjønnte jeg med en gang. Så sto jeg der og skulle kle på meg, Fehmer ble stående. Så – kvinnfolk er noe underlig – så tenkte jeg, jeg skal ta på meg noe fikst. Jeg skal stille meg akkurat som ellers og ta det peneste jeg har i skapet. Ren intuisjon.¹²⁰

Hun spilte også på at de hadde et så fint hjem, fullt av gjenstander, og hun var overbevist over at de trodde at de hadde tatt feil.¹²¹

Børsum ble så ført til Victoria Terrasse, hvor forhør og benskruer ventet.¹²² I sin memoar skrev hun at «Jeg skjønnte at nå smakte jeg av steken. De gjorde sånn med kvinner også. Det før gjennom meg at hadde jeg født barn, så kunne jeg vel også klare dette».¹²³ Forhørene fortsatte på Grini. Under forhørene spilte Børsum på sin sjarm og list, og hevdet at her var det en fordel å være kvinne.¹²⁴ Hun virket overbevist over at torturisten, Bruns, kunne tatt enda hardere i med benskruen, men hun «følte at han var myk inni seg».¹²⁵ Da hun sa i intervju at hun nok ikke hadde sittet der om hun hadde vært mann, spurte intervjueren om de som foretok forhørene hadde en rest av «Gentlemannes». Da hevdet Børsum at det kom helt an på kvinnens utseende og oppførsel. Børsum spilte blant annet på at hun hadde elskere i leilighetene rundt omkring, og at hun ikke ville at hennes mann skulle finne ut om dette – noe

¹¹⁸ NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 29:40-31:00. Transkribert på nytt fra lydbåndet.

¹¹⁹ NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 34:40-47:20. Transkribert på nytt fra lydbåndet.

¹²⁰ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 10.

¹²¹ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 10.

¹²² NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 10.

¹²³ Børsum, *Fange i Ravensbrück* 4. utgave, 19.

¹²⁴ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 6.

¹²⁵ Børsum, *Fange i Ravensbrück* 4. utgave, 19.

som vekket både Fehmers og andre gestapister til stede sin oppmerksomhet.¹²⁶ «Det er tosker, sier jeg. Tosker. Som ikke, ja, som gikk på det derre. Ja, der ser du, mannfolka er svak for jenter. Uansett».¹²⁷ Etter hvert ble det imidlertid klart for de som forhørte Børsum at noe ikke stemte med hennes fortelling, og at hun ikke var så uskyldig som hun så ut. Involveringen i hjelpearbeidet under jødeaksjonene ble hun aldri spurt om, og forble dermed hemmelig.¹²⁸

Da hun ble fortalt at hun skulle på transport til Tyskland, gråt hun av glede. På det tidspunktet visste hun ikke hva som ventet henne - hun trodde hun endelig var fri fra gestapistene. Reisen endte i konsentrasjonsleiren Ravensbrück, hvor hun ble værende fram til hun ble hentet av de hvite bussene i april 1945. Da hun endelig kom hjem, hadde det gått 24 måneder.¹²⁹

Hennes erfaringer fra krigstiden fikk videre konsekvenser etter at krigen var slutt. Tilværelsen som husmor på Oslos vestkant passet henne ikke lenger, og hun endte opp med å flytte fra mannen og barna sine for å leve et mindre materialistisk liv. Hennes engasjement for hjelpearbeid fortsatte etter krigen, og gjennom Nasjonalhjelpen arbeidet hun med å ta seg av krigens ofre.¹³⁰

2.3 Gerd Pettersen – «Med barn i magen og pistol i muffen»¹³¹

Gerd Julie Bergljot Whist Pettersen var ikke opprinnelig fra Oslo, men flyttet dit i voksen alder da hun giftet seg med Alf Tollef Pettersen. Hun hadde utdanning som telegrafistinne, noe som var «et rimelig og praktisk utdanningsalternativ» på denne tiden.¹³² Da okkupasjonen kom 9. april 1940, meldte Alf Pettersen seg til tjeneste. Imens han var borte fortsatte Gerd Pettersen sitt arbeid ved Telegrafan i Kongens gate, men lønnen hennes var ikke nok til å dekke bokostnadene i leiligheten deres på Sinsen. Etter hjelp fra noen gode venner fikk hun tilbud om å flytte til en rimeligere leilighet i Trondheimsveien 17, og Alf kom akkurat tidsnok

¹²⁶ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970, s. 5-6, 11.

¹²⁷ NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 1:07:30-1:07:50. Transkribert på nytt fra lydbåndet.

¹²⁸ NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 1:00:22-1:00:37, 1:02:08-1:02:17. Transkribert på nytt fra lydbåndet.

¹²⁹ Børsum, *Fange i Ravensbrück* 4. utgave, 44, 346-350; NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980, tid 1:03:30-1:03:59. Transkribert på nytt fra lydbåndet.

¹³⁰ Børsum, *Fange i Ravensbrück* 4. utgave, 10; Kristian Ottosen, *Nasjonalhjelpen: Et lys i mørket* (Oslo: Nasjonalhjelpens Fond for Krigens ofre/Aschehoug, 1997), 34-35.

¹³¹ Vesaas, *Carl Fredriksens Transport*, 129.

¹³² Vesaas, *Carl Fredriksens Transport*, 39.

hjem til å bidra med flyttelasset.¹³³ Både Gerd Pettersen, Alf Pettersen og leiligheten i Trondheimsveien ville bli svært sentrale i hjelpearbeidet for jødene høsten 1942. De skulle nemlig bli en del av det Ragnar Ulstein har omtalt som «den største redningsbragd under okkupasjonen», nemlig Carl Fredriksens Transport.¹³⁴

2.3.1 Veien inn

Gerd Pettersen var heller ikke ukjent med motstandsarbeid før jødeaksjonen. Gjennom sitt arbeid hos Telegrafan ble hun involvert i spredningen av nyheter fra London. Som den yngste av kontordamene ved arbeidsplassen «fikk hun lov» til å skrive ned nyhetene, som ble fraktet videre til pålitelige advokater som igjen spredte avisene ut til folket.¹³⁵ Vesaas skriver at

De tyske vaktene kan neppe forestille seg at den beskjedne telefondamen kunne finne på noe sånt. De skulle bare visst hva den unge damen i sine nette skjørt og med en liten hatt over det mørke håret snart skal involveres i.¹³⁶

Gerd Pettersen var gravid da jødeaksjonene foregikk, og ble spontant med i hjelpearbeidet via sin mann, Alf T. Pettersen. Det hele startet med gartneren Rolf A. Syversen og brødrene London. Da aksjonen mot mennene skjedde natt til 26. oktober, søkte de fire jødiske brødrene London tilflukt i Syversens gartneri i Sukkertoppveien. Morgenen etter, da Syversen oppdaget dem, gikk han til handling. Både Alf Pettersen og Syversens sønn, Øyvind Syversen Åsheim, har fortalt at Syversen ikke var involvert i noen form for motstandsarbeid før dette.¹³⁷

Syversen oppsøkte radiohandleren Pedersen i Trondheimsveien, som igjen kontaktet Alf Pettersen for å høre om han kunne frakte brødrene til Sverige. Alf Pettersen jobbet på dette tidspunktet under Reidar Larsen som var inspektør innen transportformidlingen. De to hadde samarbeidet om stjeling og distribuering av tyskernes potetlager. Larsen skaffet Pettersen både lastebil og kjøretillatelse – og en måned senere da jødiske kvinner og barn skulle arresteres, stilte Larsen opp igjen. Denne gangen fraktet Pettersen resten av London-familien over grensen, og sammen med gruskjører Rud hadde de nå kjørt en rute hvor de kom nær den svenske grensen. Rud informerte Larsen om ruten, selv om Pettersen hadde bedt han om å

¹³³ Vesaas, *Carl Fredriksens Transport*, 29-31, 39-43; Kristiania/Oslo adressebok, 1941, s. 1285, <https://www.digitalarkivet.no/db10061111144478>.

¹³⁴ Ulstein, *Jødar på flukt*, 223.

¹³⁵ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 1; Vesaas, *Carl Fredriksens Transport*, 46; JMO, Mats Tangestuens intervju med Gerd Pettersen, 7. august 2007, tid 0:00-0:45.

¹³⁶ Vesaas, *Carl Fredriksens Transport*, 46.

¹³⁷ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 3; Øyvind Arntsen, «Carl Fredriksens Transport», Museum – et program om norsk historie, NRK, 26. januar 2018.

holde den hemmelig. Larsen fortalte det videre til Milorg-leder Ole Berg, som igjen ga ordre om at de måtte holde fram med transporten – både på grunn av jødene og på grunn av opprullingen av Milorg på Sørlandet.¹³⁸

En natt da mannen var ute på transportoppdrag, ble Gerd Pettersen fortalt at det var stor sannsynlighet for at de hadde blitt oppdaget, men Alf kom tilbake på morgenen i trygg behold. Siden hun var gravid så var det viktig at hun tok det med ro, og denne natten hadde hun ikke fått sove i frykt for hva som hadde skjedd med mannen. Av den grunn bestemte Alf Pettersen seg for at nå var det slutt på transporten fram til ungen kom. Det varte ikke lenge, for det ble snart spørsmål om transport igjen da Reidar Larsen brakte videre beskjeden fra Ole Berg. Larsen gjorde det klart at det var mer enn ordre enn et spørsmål, og at de hadde «værsågod å kjøre» ettersom beskjeden kom fra Berg, «en av de høyere hjemmefrontlederne».¹³⁹ Valget lå hos Gerd Pettersen – skulle de fortsette med transporten? Larsen var god til å overtale. Mens Gerd Pettersen hørte på, fortalte han at både jødiske kvinner og barn hadde blitt sendt med skipet «Donau», og at de som hadde kommet seg unna og lå i dekning fremdeles var i fare.¹⁴⁰ Pettersen har forklart at da hun fikk høre om den andre aksjonen hvor de jødiske kvinnene og barna skulle arresteres, så måtte hun si ja til fortsettelsen av transporten. Hun hadde ikke samvittighet til å gjøre noe annet.¹⁴¹

2.3.2 Hjelparbeidet for jøder

Gerd Pettersens graviditet var krevende. Hun hadde magesmerter og slet med maten som det gikk an å få tak i. Hun hadde derfor fått sykemelding fra jobben på Telegrafan. Vesaas skriver at «Bare noen få innvidde vet at hun har det mer hektisk enn før sykemeldingen, og at det hun nå driver med, er langt mer belastende».¹⁴²

Gerd Pettersens mann, Alf, hadde ansvaret for organisasjonens transport. De kjørte fem dager i uken fra gartneriet til Syversen, som ble brukt som oppsamlingsplass, presis klokken ni hver

¹³⁸ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 3-7; Tangestuen, *Carl Fredriksens Transport*, 4-5; Ulstein, *Jødar på flukt*, 215. Alf Pettersen hadde fått avskjed som politimann etter at han nektet å følge nazistenes nye orden.

¹³⁹ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 6.

¹⁴⁰ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 7; Ulstein, *Jødar på flukt*, 215; Vesaas, *Carl Fredriksens Transport*, 134.

¹⁴¹ Vesaas, «1985 Radiointervju 2/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 2/4», tid 0:15-1:22.

¹⁴² Vesaas, *Carl Fredriksens Transport*, 132.

kveld. Å være nøye med tidspunktet var viktig siden transporten måtte gjennom vakter på veien, og lokale hjelpere la for eksempel ut kvister for å signalisere om kysten var klar eller ikke. Alf Pettersen satt alltid i den fremste av to lastebiler, som hver bestod av omtrent 20 flyktninger. Det hendte at han måtte slå ned flyktninger som var så nervøse at de ble hysteriske – men det gikk bra hver gang, og de ble alle tatt med over til Sverige.¹⁴³

Gerd Pettersen ble på sin side meget sentral i Carl Fredriksens Transport som sekretær. Logistikk og kommunikasjon ble hennes hovedoppgaver. Hun hadde kontroll på listene over hvem som skulle hentes, og sammen med de andre medlemmene av organisasjonen gikk de igjennom disse hver dag i forkant av kveldens transport. Møtene foregikk i Trondheimsveien 17, altså i leiligheten til ekteparet Pettersen.¹⁴⁴

Fra leiligheten ordnet Gerd Pettersen med kjøretillatelse til transportene, i tillegg til å holde kontakten med lokale hjelpere for å forsikre at vaktpostene på veien var i orden. Beskjeder ble gitt i koder. Pettersen hadde nemlig telefon hjemme på grunn av sitt arbeid som telegrafistinne, en sjelden luksus på denne tiden,¹⁴⁵ og hadde på den måten forbindelse til dem. Telefonnummer trengte hun ikke å skrive ned, for så snart hun hadde hørt det så husket hun det.¹⁴⁶ I et intervju med Mats Tangestuen fortalte han at mannen hennes hevdet at hun hadde klisterhjerne. Pettersen responderte:

Nja. Det er nå han som ... (latter) men jeg kunne i alle fall ... jeg var ved Telegrafene ... Jeg kunne jo alle disse numrene som vi telegraferte ut ... Jeg hadde lett for å huske tall spesielt, merkelig nok.¹⁴⁷

Noen ganger måtte hun lage nye kjøretillatelse dersom det skjedde noe med bilene slik at de måtte bytte til ny bil, og trengte ny kjøretillatelse. Det hendte de kom om natten og kastet stein på vinduet til Pettersens leilighet, og hun har fortalt at det dermed ble lite soving på

¹⁴³ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 7-8; Vesaas, «1985 Radiointervju 2/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 2/4», tid 2:50-2:55, 7:48-8:48; Olav Vesaas, «1985 Radiointervju 3/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 3/4», publisert 17. juni 2010, tid 1:30-2:10, <https://www.youtube.com/watch?v=VkhPL1aUFc>.

¹⁴⁴ Jon Elling Whist, «Min far henges ut som profittdrevet flyktningslos», *Aftenposten*, 7. januar 2019; NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 7-8; Tangestuen, *Carl Fredriksens Transport*, 6-7. Organisasjonens navn, Carl Fredriksens Transport, var Reidar Larsens påfunn. Navnet kom fra kongen – han het prins Carl før han kom til Norge og var kong Fredrik VIII sin sønn.

¹⁴⁵ Vesaas, *Carl Fredriksens Transport*, 42.

¹⁴⁶ Vesaas, «1985 Radiointervju 2/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 2/4», tid 1:18-2:10; Erik Unaas, «Med 1000 flyktninger på lasset over svenskegrensa», *Sarpsborg Arbeiderblad*, 23. desember 1982, 6; JMO, Mats Tangestuens intervju med Gerd Pettersen, 7. august 2007, tid 29:00-29:15.

¹⁴⁷ JMO, Mats Tangestuens intervju med Gerd Pettersen, 7. august 2007, tid 29:00-29:41.

denne tiden.¹⁴⁸ De falske tillatelsene oppbevarte hun skjult inni rullegardinene i vinduet. For hver transport fylte hun ut papiret med bilnummer, tid og sted.¹⁴⁹

Hjelperne i transporten og langs veiene hadde våpen som sikkerhet, og Gerd Pettersen fikk en pistol som beskyttelse. Pistolen gjemte hun i muffen hver gang hun var ute av dørene, for hvis noe skjedde så skulle hun ha mulighet til å «skyte seg ut eller seg selv». Pettersen hadde aldri skutt før, men hadde blitt forklart hvordan pistolen skulle brukes dersom det ble nødvendig.¹⁵⁰

2.3.3 Etterspill

I likhet med Helliessen Lund og Børsum, fikk hjelpearbeidet også konsekvenser for Gerd Pettersen. Flyktningstransport var meget risikabelt, og Alf Pettersen fortalte i intervju at de måtte forberede seg på at nazistene kunne forsøke å ta seg inn på transporten. Et par av Gestapos agenter klarte å komme seg på den ene transporten, men ble oppdaget og tatt vare på av Pettersens kontakter over grensen. I tillegg overhørte Rolf Syversen ved en senere transport at tre personer snakket om at de skulle hoppe av transporten før de kom seg over til Sverige.¹⁵¹

Etter disse to episodene bestemte Alf Pettersen seg for å gi seg – det hadde blitt for risikabelt. Han sendte så kona hjem til Askim. Alf Pettersen endte allikevel opp med ett siste oppdrag på etterspørsel fra Reidar Larsen. Da han kom hjem igjen etter denne transporten hadde han falt i dyp søvn, og våknet ikke av at Gestapo banket på døren i Trondheimsveien 17.¹⁵² Mats Tangestuen skriver at det sannsynligvis var utskiftning av sjåfører som ble organisasjonens «akilleshæl».¹⁵³ Både nabokona og Rolf Syversen fikk imidlertid med seg hva som var i ferd med å skje, og fikk låst seg inn i leiligheten slik at de fikk Pettersen av gårde. Han fikk kontakt med Gerd, og reiste til tannlege Lambrigts leilighet i Frognerveien 3.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Vesaas, «1985 Radiointervju 2/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 2/4», tid 1:18-2:10.

¹⁴⁹ JMO, Mats Tangestuens intervju med Gerd Pettersen, 7. august 2007, tid 29:55-30:15.

¹⁵⁰ Vesaas, «1985 Radiointervju 2/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 2/4», tid 6:05-7:19.

¹⁵¹ Olav Vesaas, «1985 Radiointervju 4/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 4/4», publisert 17. juni 2010, tid 4:25-5:00, https://www.youtube.com/watch?v=xd_oF8nkLmc; Tangestuen, *Carl Fredriksens Transport*, 9.

¹⁵² NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 14.

¹⁵³ Tangestuen, *Carl Fredriksens Transport*, 9.

¹⁵⁴ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 14-15; Vesaas, «1985 Radiointervju 4/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 4/4», tid 5:00-6:10.

Reisen til Sverige ble ikke enkel. Bilen ble stoppet i kontroll, og Gerd Pettersen ble utsatt for en ubehagelig utspørring av en tysker og to nordmenn. Pettersen fortalte at hun var på vei til sin mor i Askim, men en av dem hengte seg opp i at det stod at hun var fra Verdalen på identifikasjonskortet hennes.¹⁵⁵ Alf Pettersen prøvde så å avlede dem ved å si at hun var dårlig siden hun var gravid. De ga seg fortsatt ikke, men Reidar Larsen insisterte på at han hadde et sted å være, ga kjøretillatelsen til dem, og bilen fikk reise videre. Natt til 15. januar krysset de grensen til Sverige i Larsens privatbil, «Lissie».¹⁵⁶

Da Gerd Pettersen tok valget om at de skulle fortsette med flyktningetransporten skal hun ifølge mannen ha sagt at «Hold opp og prat – ta heller og kjør, men det sier jeg at jeg vil hverken til Grini eller til Sverige».¹⁵⁷ Ekteparet Pettersen endte altså opp med sistnevnte. Sønnen Jon Elling ble født to måneder etter at de kom over grensen, og på grunn av den psykiske og fysiske påkjenningen som hun hadde vært gjennom gikk det 14 dager før hun var utenfor livsfare.¹⁵⁸

I løpet av fluktorganisasjonens operative seks uker skal de ha klart å frakte over 1000 flyktninger over grensen. Gerd Pettersen uttalte at hun hadde telt over 600 flyktninger før de måtte flykte.¹⁵⁹ Av flyktningene som kom over, hevdet Reidar Larsen at det skal ha vært rundt 500 jøder. Historiker Mats Tangestuen har vært i tvil rundt dette tallet, men skriver at det kan ha vært sannsynlig ettersom det var snakk om både «hele, halve og kvart» jøder. Etter Brulands undersøkelser skal antallet ha ligget på rundt 340-350 jøder eller personer med jødisk bakgrunn som Carl Fredriksens Transport brakte i sikkerhet i Sverige i løpet av en halvannen måned.¹⁶⁰

¹⁵⁵ JMO, Mats Tangestuens intervju med Gerd Pettersen, 7. august 2007, tid 22:49-24:55. Gerd Pettersen virker usikker på antall nordmenn og tyskere i intervjuet, men resonnerer seg fram til at hun tror det var én tysker og to nordmenn.

¹⁵⁶ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 15-16; Tangestuen, *Carl Fredriksens Transport*, 10; Vesaas, *Carl Fredriksens Transport*, 197-199; JMO, Mats Tangestuens intervju med Gerd Pettersen, 7. august 2007, tid 22:49-26:18.

¹⁵⁷ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970, s. 7.

¹⁵⁸ Tangestuen, *Carl Fredriksens Transport*, 11.

¹⁵⁹ JMO, Mats Tangestuens intervju med Gerd Pettersen, 7. august 2007, tid 17:55-19:00.

¹⁶⁰ Tangestuen, *Carl Fredriksens Transport*, 12; Bruland, *Holocaust i Norge*, 441.

3. Betydningen av kjønn og klasse i hjelpearbeidet for jødene

Som nevnt innledningsvis stiller denne oppgaven spørsmålet om kvinners hjelpearbeid for jøder bør forstås i lys av deres kjønn og klasse. Det er som sagt påfallende hvor mange kvinner som var med i hjelpearbeidet for jøder under andre verdenskrig. I tillegg var flere av disse både godt utdannet og velstående. Både Sigrid Helliesen Lund og Lise Børsum var overklassekvinner, og bodde i hver sin villa med familiene sine på henholdsvis Vinderen og Frøen i denne perioden. Gerd Pettersen jobbet derimot som telegrafistinne og var en del av arbeiderklassen, og bodde sammen med sin mann i Trondheimsveien 17. Høsten 1942 var hun hjemmeværende etter å ha fått sykemelding på grunn av graviditeten.

Kristin Hatledal hevder at av kvinner i motstandsarbeid, så var en femtedel husmødre, mens de som var i arbeid var i stort flertall. Hun skriver at «Den typiske motstandskvinna var altså ung, budde i Oslo og var yrkesaktiv før krigen».¹⁶¹ Her snakker Hatledal riktignok om motstandsarbeid blant kvinner generelt under krigen, og ikke spesifikt når det kommer til hjelpearbeid for jøder. Anderson, som ser på tyske kvinnelige hjelpere, hevder at de fleste var husmødre, og at de som regel ikke hadde noe høyere utdanning.¹⁶² Helliesen Lund og Børsum var husmødre, mens Pettersen var yrkesaktiv både før og under krigen fram til hun ble sykemeldt høsten 1942.

Dette kapittelet vil se på om klasse og kjønn kan ha vært relevante faktorer i kvinnenes involvering i hjelpearbeidet for jødene, og om disse faktorene også spilte inn i måten de hjalp på. Som nevnt argumenterer historiker Mari Jonassen for at kvinner under krigen «i all hovedsak utøvde motstand innenfor det rådende kjønnsrollemønsteret og ut fra sin kjønnsspesifikke kompetanse».¹⁶³ Var dette tilfellet når det kommer til hjelpearbeidet disse kvinnene gjorde for jødene? Hvorfor og hvordan ble norske kvinner som Helliesen Lund, Børsum og Pettersen med i hjelpearbeidet for jøder?

3.1 Oppvekst, muligheter og erfaringer før krigen

Sigrid Helliesen Lund beskrev sitt nære forhold til moren sin og hvor betydningsfullt det var for hennes livsinnstilling om å bry seg om andre i selvbiografien. Flere forskere har sett på

¹⁶¹ Hatledal, *Kvinnekamp*, 11.

¹⁶² Anderson, «Gender Differences in Altruism among Holocaust Rescuers,» 51.

¹⁶³ Jonassen, *Norske kvinner i krig*, 17.

om det nære båndet mellom foreldre og barn, og spesifikt kvinner og deres mødre, har hatt noe å si for om personen endte opp som hjelper. Oliner og Oliner understreker at foreldres verdier og kultur var betydelig i sammenheng med en hjelpers atferd, og at spesielt verdier fra foreldre både førte til at man hjalp og opprettholdt hjelpearbeidet.¹⁶⁴ Undersøkelsene som Federico Varese og Meir Yaish har gjennomført viser på sin side at det var større sannsynlighet for at kvinner hjalp jøder under andre verdenskrig enn menn, og forklarer det med at «Women's propensity to help may be attributable to factors specific to their upbringing and patterns of socialization».¹⁶⁵ At Helliesen Lund vokste opp med en mor som var opptatt av empati for andre, samt at hun sosialiserte seg i tidlig alder med personer som fikk henne til å innse at hun tilhørte en av «de heldige»¹⁶⁶, kan dermed ha hatt noe å si for at hun ble involvert i hjelpearbeid. Dette korrelerer også med Vicky L. Anderson sin forskning på kjønnsforskjeller blant helpere i Tyskland, hvor hun hevder at det er sannsynlig at kvinner i større grad enn menn ble oppdratt til å være empatiske og praktiserte denne empatien.¹⁶⁷ Psykolog Eva Fogelman hevder på sin side at forskning har svekket den tidligere oppfatningen om at det er betydelige forskjeller mellom menn og kvinner når det kommer til moral.¹⁶⁸ Med andre ord kan verdiene og tankegangen som moren overførte til Helliesen Lund ha hatt noe å si for at hun senere i livet engasjerte seg i hjelpearbeidet for jøder, men om hennes moralske begrunnelse for å bli hjelper kom av at hun vokste opp som kvinne, er heller usikkert.

I tillegg hadde Helliesen Lund på grunn av sin families status i samfunnet en mulighet som ikke mange andre på den tiden hadde, nemlig å reise. Det var nettopp på disse reisene at hun fikk innblikk i de ideologiske strømningene i Europa, spesielt gjennom hennes reiser til Tyskland og Tsjekkoslovakia. Det var her hun fikk kjenne på alvoret som truet. Både etter reisen til Berlin i 1933 og reisene til Tsjekkoslovakia i 1937 og 1939 følte hun på et ansvar for å dele hva hun hadde opplevd med nordmenn, i tillegg til at hun «måtte på en eller annen

¹⁶⁴ Samuel P. Oliner, «Extraordinary Acts of Ordinary People: Faces of Heroism and Altruism», i *Altruism and Altruistic Love: Science, Philosophy, and Religion in Dialogue*, red. Stephen G. Post mfl. (New York: Oxford University Press, 2002), 128; Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 142.

¹⁶⁵ Federico Varese og Meir Yaish. «The Importance of Being Asked: The Rescue of Jews in Nazi Europe.» *Rationality and Society* 12, no. 3 (2000): 320, <https://doi.org/10.1177/104346300012003003>. Deres studie baserer seg på to typer data: Det ene baserer seg på det samme datamateriale som fra Oliner og Oliner sin studie, hvor helpere hadde blitt anerkjent som Righteous Among the Nations av Yad Vashem. Det andre datamaterialet bestod av publiserte beretninger i form av memoarer og intervjuer fra helpere og fra personer som ble reddet (312-313).

¹⁶⁶ Lund, *Alltid underveis*, 16.

¹⁶⁷ Anderson, «Gender Differences in Altruism among Holocaust Rescuers.» 52.

¹⁶⁸ Fogelman, *Conscience & Courage*, 239-241.

måte være med i kampen mot det som var i ferd med å skje». ¹⁶⁹ Oliner og Oliner har undersøkt om det å ha viten om det som kom til å skje var en medvirkende faktor på beslutningen om å hjelpe. De kom fram til at det som skilte en hjelper og ikke-hjelper var at hjelpere på et punkt oppfattet den informasjonen de hadde tilegnet seg på en personlig måte. Deres data viste også at hjelpere oftere enn ikke-hjelpere fikk førstehåndsberetning fra jøder om hva de opplevde, og at hjelpere dermed tok det mer personlig. ¹⁷⁰ På grunn av at Helliesen Lund hadde mulighet til å reise virker det som at hun ble klar over farene som kunne komme, og at dersom dette skulle ramme Norge, så ville hun bidra i kampen. Samtidig fikk hun også beretninger fra jødiske flyktninger som kom til Norge, noe som også kan ha bidratt til at hun tok situasjonen personlig.

Det finnes også en annen veldig viktig faktor man bør nevne akkurat når det kommer til Helliesen Lunds valg om å hjelpe jødene under jødeaksjonene, samt prøve å skjerme dem fra sin skjebne ved å brenne Nansenhjelpens kartotek kort allerede 9. april 1940. Siden hun var engasjert i hjelpearbeid for jødene allerede før krigen, og spesielt med de jødiske barna, hadde hun personlige bånd med dem – og følte nok på et ansvar for de hun hadde brakt til det hun trodde var et «tryggere» Norge. Dette ansvaret for personer hun hadde personlig tilknytning til, skriver Victoria Barnett at viser et sterkt skille mellom de som ble hjelpere og de som valgte å ikke hjelpe. Her sikter hun til Oliner og Oliner sin studie, som sier at ikke-hjelpere «centered on themselves and their own needs». ¹⁷¹ David P. Gushee skriver at forskere på hjelpere er enige når det kommer til at personlige forbindelser med jøder var for mange hjelpere en betydelig motivasjon. ¹⁷² Dette kan også ha vært en faktor for Lise Børsum, ettersom hun hadde jøder som en del av sin omgangskrets.

3.2 «... endelig følte hun at hun kunne brukes til noe»¹⁷³

For å kunne ta del i hjelpearbeidet måtte man ha tid og mulighet, og som husmor på Oslo vest hadde Helliesen Lund anledning til dette. Hennes sønn, Bernt H. Lund, har som nevnt uttalt at hun hadde midler nok til at hun slapp å gjøre husarbeid, og at det heller var hushjelpen som tok seg av dette. Av den grunn kunne Helliesen Lund bruke sin tid utenfor hjemmet, og på å

¹⁶⁹ Lund, *Alltid underveis*, 57.

¹⁷⁰ Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 113- 123.

¹⁷¹ Barnett, *Bystanders*, 159; Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 186.

¹⁷² David P. Gushee, «Many Paths to Righteousness: An Assessment of Research on Why Righteous Gentiles Helped Jews,» *Holocaust and Genocide Studies* 7, no. 3 (1993): 384, <https://doi.org/10.1093/hgs/7.3.372>.

¹⁷³ Børsum, *Fange i Ravensbrück* 4. utgave, 8.

engasjere seg på ulike områder. Hun hadde dermed tid og mulighet til å delta i organisasjoner som Nansenhjelpen, og til å fortsette sitt hjelpearbeid under jødeaksjonene – nettopp på grunn av at hun hørte til overklassen og hadde råd til å ansette noen som kunne utføre oppgavene i hjemmet slik at hun kunne bruke sin tid i hjelpearbeid.

Lise Børsum, som før krigen hadde vært hjemmeværende legefrue som ikke hadde noen utdanning, følte at hun endelig kunne brukes til noe. Eva Fogelman argumenterer for at det at en kvinne fikk oppleve noe annet enn sitt «vanlige» liv og bli en del av noe større, kunne noen ganger ha innvirkning på om hun valgte å delta i risikofylte handlinger.¹⁷⁴ Som sosialpsykolog Carol Tavis sa: «We think of war as a male activity and value, but war has always given even noncombatant women an escape from domestic confinement – the exhilaration of a public identity and a chance to play a heroic role, usually denied them in their private lives».¹⁷⁵ Etter ti år som hjemmeværende legefrue følte hun at hun både kunne bidra til noe viktig, og at det var behov for henne i det arbeidet. Da Geldmacher kontaktet Børsum for å få henne med i redningsaksjonen for jødene, skal han ha fortalt at han bare kontaktet de han visste ville våge å gjøre noe. Siden hun allerede hadde vært engasjert i motstandsarbeid kan det være at Geldmacher satset på at hun ville være med. Fogelman argumenterer for at kvinner tok risikoer og valgte å hjelpe dersom de trodde at de hadde ferdigheter som kunne bli brukt i hjelpearbeidet.¹⁷⁶ Med Børsum ble tingene gjort, og det er rimelig å anta at både hennes tro på egne ferdigheter, samt hennes ti år «på stas», påvirket hennes valg om å delta i hjelpearbeidet for jødene.

Gerd Pettersen var på sin side ansatt hos Telegrafan i Kongens gate, men på tidspunktet for jødeaksjonen var hun gravid. Pettersen hadde i tillegg særlig problemer med krigens matmuligheter og hadde magesmerter. På grunn av dette fikk hun sykemelding fra jobben. At hun var gravid på tidspunktet rundt jødeaksjonene kan ha bidratt til at Pettersen hadde tid og mulighet til å delta i hjelpearbeidet ettersom hun ikke måtte bruke dagene sine på jobb i Kongens gate. Samtidig hadde hun som nevnt en krevende graviditet. I tillegg som arbeiderklassekvinne hadde hun mest sannsynlig ikke midler til å ansette noen som kunne bidra i husholdningsarbeidet – noe hun da også måtte ta seg av. Her står hun altså i kontrast til Helliessen Lund og Børsum, som begge hadde ansatte i hjemmet til å bidra i

¹⁷⁴ Fogelman, *Conscience & Courage*, 244.

¹⁷⁵ Carol Tavis, *The Mismeasure of Woman* (New York: Simon & Schuster, 1992), 68.

¹⁷⁶ Fogelman, *Conscience & Courage*, 247.

husholdningsarbeidet. Som Oliner og Oliner skriver: «At best, prewar and wartime occupations and economic status favored a few rescuers», men konkluderer med at disse to faktorene ikke var avgjørende i valget om å hjelpe.¹⁷⁷ Med andre ord kan sykemeldingen ha bidratt til at hun hadde tid og mulighet, men samtidig hadde hun fått denne sykemeldingen for en grunn. I og med at hennes hovedoppgaver i organisasjonen var sentrert rundt hennes hjem, kan det ha åpnet for hennes mulighet for å bidra. Med tanke på at hun var såpass preget av graviditeten så kan det også hende at det var liten sjanse for mistanke om det hun faktisk drev med.

3.3 Det nazistiske kvinnesynet – en mulighet for beskyttelse?

En annen faktor som kan ha spilt inn i både beslutningen om å delta i hjelpearbeidet for jødene, samt spilt inn i måten disse tre kvinnene hjalp på, var det nazistiske kvinnesynet – og da spesielt synet på den «ariske» kvinnen. Den nazistiske ideologien så på nordmenn som rasemessig verdifulle.¹⁷⁸ I noen land kvidde myndighetene seg for å straffe kvinnene med dødsstraff, noe som kunne føre til at de heller sendte kvinnene til konsentrasjonsleirer.¹⁷⁹ Det er mulig å anta at norske kvinner kan ha sluppet «billigere» unna dersom de ble tatt enn en kvinne i Øst-Europa på grunn av deres plassering i det nazistiske rasehierarkiet.

Allikevel - okkupasjonsmakten i Norge innførte dødsstraff som potensiell straff for å hjelpe flyktninger 12. oktober 1942. Den potensielle straffen var i utgangspunktet ikke forbeholdt menn. Tross dette kan vi se noen tegn til at kvinner løp mindre risiko, og at dette var noe kvinnene selv også følte.¹⁸⁰ For eksempel fortalte Børsum at de ikke visste hvor farlig det de drev med faktisk var, og at det dermed var både en fordel og en styrke. En annen kvinne som var meget sentral i hjelpearbeidet for jøder og en samarbeidspartner for Helliesen Lund, Ingebjørg Sletten (senere Fosstvedt), uttalte i intervju med Ragnar Ulstein at dødsstraff var noe hun aldri tenkte på.¹⁸¹ Statistikken over krigsdødsfallene taler for seg: Av 10 262 registrerte dødsfall, var 883 kvinner. Av disse kvinnene, døde 266 i forbindelse med motstandsarbeid eller som politiske fanger.¹⁸² Ifølge Jonassen ble ingen kvinner henrettet i

¹⁷⁷ Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 129.

¹⁷⁸ Doris L. Bergen, *War & Genocide: A Concise History of the Holocaust* (Lanham, Md: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003), 133.

¹⁷⁹ Fogelman, *Conscience & Courage*, 243.

¹⁸⁰ Jonassen, *Norske kvinner i krig*, 339.

¹⁸¹ NHM 16 Ragnar Ulstein J 0005, Intervju med Ingebjørg Sletten Fosstvedt, 15. september 1978, s. 25.

¹⁸² Espen Søybye, «Krigsdødsfallene under 2. verdenskrig», *Statistisk sentralbyrå*, publisert 27. mai 1999, <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/krigsdodsfallene-under-2-verdenskrig>.

forbindelse med hjelp til flyktninger. Bruland nevner på sin side fire personer som døde som følge av at de hadde hjulpet jøder. Alle de fire nevnte var menn.¹⁸³

Selv om dødsstraff ser ut til å ha vært sjeldent for norske kvinner, kunne de bli hardt straffet.¹⁸⁴ Børsum ble selv arrestert, forhørt, torturert og sendt til konsentrasjonsleir. Da hun ble torturert innså hun at «De gjorde sånn med kvinner også». Det å være gravid, som Pettersen, var ikke nødvendigvis en beskyttelse mot tortur dersom man ble tatt heller. Jonassen nevner to motstandskvinner, Inga Lie og Henriette Bie Lorentzen, som begge ble tatt i forbindelse med illegal aktivitet. De var gravide, men ble allikevel hardt straffet og torturert.¹⁸⁵

Redselen for å bli tatt var nok en tanke i bakhodet. Gerd Pettersen fortalte at det ble lite søvn på denne tiden i redsel for at det de drev med ble oppdaget, og gikk med pistol i muffen hver gang hun var ute. Lise Børsum skrev i sin memoar til sin mann at «Jeg sa til deg at jeg var redd, husker du det?» da hun forstod at noen var på sporet av henne.¹⁸⁶ De var klare over risikoen, men valgte allikevel å hjelpe. Dette samstemmer med forskningen - vissheten om risikoen skal ikke ha påvirket en hjelpers beslutning om å bidra, men kunne føre til at de utførte hjelpearbeidet på en mer varsom måte.¹⁸⁷

3.4 Improvisasjon og lureri – bruken av det feminine tekke

Sigrud Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen var som nevnt mødre eller, i sistnevntes tilfelle, vordende mor. Ifølge Claudia Koonz kan dette ha bidratt til at deres motstandsarbeid kunne gå under radaren:

The view that women were above all mothers capable of expressing warmth but not provided with great intelligence, meant that it was some time before the security organs paid any attention to them.¹⁸⁸

¹⁸³ Jonassen, *Norske kvinner i krig*, 339; Bruland, *Holocaust i Norge*, 469-470. Bruland skriver at det også kan ha vært flere. De fire han nevner er Erling Malm, Harald Georg Fjeld, Erling Johansen og Rolf Syversen.

¹⁸⁴ Jonassen, *Norske kvinner i krig*, 339.

¹⁸⁵ Jonassen, *Norske kvinner i krig*, 415, 425.

¹⁸⁶ Børsum, *Fange i Ravensbrück* 4. utgave, 16.

¹⁸⁷ Varese og Yaish, «The Importance of Being Asked,» 310; Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 126-127.

¹⁸⁸ Charu Gupta, «Politics of Gender: Women in Nazi Germany,» *Economic and Political Weekly* 26, no. 17 (1991): WS-45, <https://www.jstor.org/stable/4397988>; Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics* (London: Jonathan Cape Ltd, 1987).

I Helliesen Lund og Børsums beretninger ser vi at de spilte på lag med eksisterende fordommer mot kvinner i form av særegne ferdigheter som samfunnet så på som feminine for å unngå at nazistene forstod hva de virkelig holdt på med. Disse ferdighetene gikk ifølge Koonz ut på «deception, analyzing the enemy's personality, manipulating weaknesses of the more powerful, and cultivating appearance».¹⁸⁹

Helliesen Lund fortalte at hun i kraft av at hun var formann i barnekomitéen i Nansenhjelpen gikk til statspolitiskjef Marthinsen for å få tillatelse til å møte de jødiske fangene som kom fra Falstad. At hun fikk lov til dette beskriver Bruland som «forbausende», og at «det sier noe om hennes overtalelsesevne».¹⁹⁰ Da hun igjen skulle besøke Marthinsen for å finne ut hvordan hun skulle få de innsamlede ressursene til Bredtveit, omtalte hun det selv som at hun fikk «merkelig nok adgang til ham med en gang».¹⁹¹ Hvordan klarte egentlig Helliesen Lund å få audiens hos Marthinsen? Og hvordan brukte hun denne «overtalelsesevnen»?

Det virker som bruken av hennes «kvinnelige» tekke gjorde utslaget for at hun fikk hjelpe de jødiske fangene på Bredtveit. Siden Marthinsen hadde sin toårige sønn på besøk den dagen, skjønnte nok Helliesen Lund at hun kunne manipulere Marthinsens svakhet – nemlig sønnen. Vesaas, som skriver om Nansenhjelpens kvinner, trekker fram dette møtet i sin bok. Her skriver hun at «Sigrid har talt maktens menn midt imot før. Hun har et hemmelig våpen» - og våpenet hun sikter til er nettopp Marthinsens sønn.¹⁹² Judith Greenberg skriver at vi kan nyansere vår forståelse av kvinners motstandsarbeid ved å se på måten de brukte «performance». I denne sammenheng sikter hun til måten kvinner kunne bruke og manipulere «traditional expectations of women's roles by assuming multiple identities and performing gender in ways that suited their missions».¹⁹³ Helliesen Lunds improvisering i denne situasjonen hvor hun ble såkalt «bestevenn» med den lille gutten, samt hennes noe overdrevne vennlighet overfor politimennene på depotet, gjorde at hun fikk utføre det hjelpearbeidet hun trengte tillatelse til å gjennomføre.

For det er ikke så sikkert at Helliesen Lunds stilling i Nansenhjelpen talte i hennes favør når det kom til hjelpearbeidet for jødiske fangene på Bredtveit. Myrtle Wright, som bodde hos

¹⁸⁹ Koonz, *Mothers in the Fatherland*, 310.

¹⁹⁰ Bruland, *Holocaust i Norge*, 298.

¹⁹¹ Wormdal, *Kvinner i krig*, 14.

¹⁹² Vesaas, *Nansenhjelpens modige kvinner*, 11-12.

¹⁹³ Greenberg, «Paths of Resistance», 156.

Helliesen Lund under okkupasjonen, berettet i sin dagbok om et møte som Helliesen Lund skal ha hatt med «the Chief» på politistasjonen. Dersom «the Chief» som Wright omtaler er Marthinsen, er Wrights skildring av dette møtet ikke like «positivt» framstilt som av Helliesen Lund i sin selvbiografi. At Helliesen Lund var en del av Nansenhjelpen virket i dette tilfellet som en ulempe – i Wrights beretning skal «the Chief» visstnok ha lurt på hvorfor hun ikke hadde blitt arrestert enda på grunn av hennes rolle i organisasjonen.

Dersom man ble oppdaget og forhørt, var det muligheter for å spille på sin feminitet. Børsum virket klar på at torturistenes behandling av kvinner i forhøret var avhengig av hvordan hun så ut og oppførte seg, noe hun utnyttet da hun ble arrestert og under forhøret. Hun tok derfor på seg en rolle, kledde seg i det fineste hun hadde av ren intuisjon, og spilte en uskyldig frue som ikke ville at mannen hennes skulle finne ut om alle elskerne hun hadde rundt omkring. Hun opplevde en interesse fra tyskerne som hørte på, og omtalte dem som «tosker» for å ha trodd på det hun fortalte. Det virker som hun har «tenkt som en mann», samtidig som hun spilte på nazistenes stereotypiske syn på kvinner.¹⁹⁴

Helliesen Lund måtte i forhør hos Statspolitiet etter at hennes navn hadde blitt nevnt i forbindelse med et flyktningsforsøk, og kom «svært bra» fra hendelsen. Detaljene rundt forhøret er uvisst, annet enn at hun beskriver det som en trettende opplevelse som hverken var brutal eller ubehagelig. Allikevel er det ganske spektakulært at hun kom så godt fra denne hendelsen med tanke på alt hun var involvert i. Sveri hevder at det å være kvinne potensielt var en fordel med tanke på beskyttelse siden

Kvinnene var mindre suspekter – generelt sett – skjønt mennene etter noen tusen års erfaring burde visst bedre. Stadig støter vi på historiene om kvinner som ble arrestert opptil flere ganger og sluppet ut igjen.¹⁹⁵

Pettersen unngikk forhør, med unntak av grensepolitiet under flukten. Dette tilfellet beskrives som en ubehagelig opplevelse, hvor hun ble gjenstand for utspørring av to tyskere og en nordmann. At mannen Alf prøvde å avlede dem ved å si at kona var gravid så ikke ut til å ha vært av noe betydning for grensepolitiet.

¹⁹⁴ Greenberg, «Paths of Resistance», 140-141. Greenberg sikter her til Simone de Beauvoir og hvordan jenter i patriarkalske samfunn lærer seg å være feminine og tenke som en mann på samme tid.

¹⁹⁵ Elisabeth Sveri, *Kvinner i norsk motstandsbevegelse 1940-1945* (Oslo: Norges Hjemmefrontmuseum, 1991), 37.

Her bør man også ta interseksjonalitet i betraktning. Det å være kvinne og en del av overklassen kan ha bidratt til en ytterligere beskyttelse i form av å gå lettere under radaren. Børsum sa selv at da tyskerne kom inn i den flotte villaen på Frøen og så alle de fine gjenstandene hun hadde der, så hadde hun inntrykk av at de trodde at de hadde kommet feil. De tvilte på at en velstandsfrue som Børsum kunne hatt noe med denne saken å gjøre. Dette antyder også Vesaas når hun skriver om Helliesen Lunds sønn Bernts arrestasjon i deres hjem på Vinderen: «Gestapistene ville tross alt ikke være umennesker, kanskje hadde det også noe å si at de sto i et stort hus i et av Oslos beste strøk».¹⁹⁶ Å være en kvinne, og en del av overklassen, kan ha gitt en ekstra grad av beskyttelse.

3.5 Villa på Oslo vest versus leilighet på Tøyen

Oliner og Oliner skriver at den største grunnen til at personer som allerede hadde hjulpet sa nei til å hjelpe, var på grunn av ressurser. De siterer ulike hjelpere som ikke kunne ta imot flere jøder på grunn av mangel på plass.¹⁹⁷ Det er naturlig å tenke at Helliesen Lund og Børsum hadde god plass til å ta imot flyktninger i sine villaer på Oslo vest. Da Helliesen Lund kom hjem etter å ha varslet om aksjonen mot kvinner og barn, var jødiske flyktninger plassert i alle rom, og mannen hennes funderte på om han selv skulle sove i gangen. Morgenen etter fant de nye dekksteder til flyktningene på grunn av at det var for risikabelt at de ble i villaen på Vinderen ettersom ekteparet Lund var engasjert på hver sin kant i diverse motstandsarbeid. Børsum hadde på sin side plass nok til å både ha jødiske flyktninger i dekning hjemme hos seg, samtidig som en 40 talls personer samlet seg i alle husets rom for å lage en plan for hvordan de skulle redde sine jødiske bekjente. Også Børsum måtte finne nye dekningsplasser for jøder hun hadde skjult i sitt hus, som ekteparet Mayer-Mahrs, ettersom konas nervøsitet førte til at det ble for farlig at de ble værende. Med andre ord virker det som at risikoen det medbrakte var en medvirkende faktor på om de lot flyktningene bli boende hos seg.

Samtidig hadde også en villa plassbegrensninger, noe som vises gjennom Helliesen Lund sin beretning i selvbiografien. Hun skrev at det var relativt få som bodde i dekning i villaen på Vinderen grunnet mange fastboende og dermed plassmangel, i tillegg til den nevnte risikoen

¹⁹⁶ Vesaas, *Nansenhjelpens modige kvinner*, 156.

¹⁹⁷ Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 136-137.

som de måtte ta i betraktning. Dette førte imidlertid ikke til at hun sa nei til å hjelpe, men at hun i stedet måtte finne nye dekningsplasser for de jødiske flyktingene.

I Oliner og Oliner sine undersøkelser kommer de fram til at «adequate shelters facilitated rescue».¹⁹⁸ Dette argumenterer de for ved å sikte til at personer som eide sine egne hjem slapp at en utleier oppdaget deres illegale aktivitet, samt at hjem med loft, kjeller eller generelt større plass la forholdene til rette for å gjemme jødiske flyktinger. De hevder at det å ha hus med mange rom, som Helliesen Lund og Børsum, «may have facilitated rescue, but it was not a critically determining factor».¹⁹⁹

Det virker som at Oliner og Oliners konklusjon om at typen hjem ikke var en avgjørende faktor for å delta i hjelpearbeidet for jødene stemmer. Selv om ekteparet Pettersens leilighet i Trondheimsveien var av det mindre slaget, så ble den en sentral komponent i organisasjonens hjelpearbeid. Dette var stort sett i forbindelse med møter som ble holdt før transportene. At de hadde mindre plass enn for eksempel Helliesen Lund og Børsum gjorde ikke at de ikke kunne hjelpe, men de brukte deres ressurser på en annen måte ettersom også hjelpearbeidet deres tok en annen form. Som en del av en organisasjon hadde ekteparet også flere å spille på, og Rolf Syversens gartneri ble brukt som oppsamlingsplass for transportene. For selv om størrelsen på hjemmet ikke virker som en kritisk faktor, indikerer Oliner og Oliner sin studie at en betydelig forskjell mellom hjelpere og ikke-hjelpere var det å ha et støttende nettverk.²⁰⁰

3.6 Potensielle påvirkninger på valget

Et annet poeng er at av de tre utvalgte kvinnene så var både Helliesen Lund og Børsum mødre, mens Pettersen var gravid – noe som kan ha hatt innvirkning på deres valg om å bidra i hjelpearbeidet for jøder, og kanskje spesielt jødiske barn. Som nevnt tok Helliesen Lund på seg jobben som formann i barnekomitéen i Nansenhjelpen, som ble starten av hennes arbeid for jødene. Børsum hjalp også jødiske barn under den andre jødeaksjonen. Da Pettersen fikk valget om de skulle fortsette med transporten etter å ha hørt hvor utsatt de jødiske kvinnene og barna var, påstod hun selv at hun ikke hadde hatt samvittighet til noe annet. I en artikkel om heroisme blant kvinner og menn, undersøker Selwyn W. Becker og Alice H. Eagly hvilke implikasjoner kjønn kan ha når det kommer til å bry seg om andre. Her viser de til at siden

¹⁹⁸ Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 129.

¹⁹⁹ Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 130.

²⁰⁰ Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 131-132; Gushee, «Many Paths to Righteousness», 381.

kvinner som regel har en sosial rolle i samfunnet hvor de tar vare på andre, som det å være mor, så kan det tenkes at kvinner har «role-consistent characteristics». De indikerer at kvinners tradisjonelle rolle i familien som «main nurturer» kan ha ført til at de tar risikoer for å hjelpe andre.²⁰¹ En av de første historikerne som forsket på hjelpere under Holocaust, Philip Friedman, antydte også at kvinners «naturlige» evne til å bry seg om andre kan ha hatt en innvirkning på at de følte en større trang til å hjelpe jødene enn menn. Han foreslår også at spesielt siden også jødiske barn var i fare, så kunne det hende at kvinnene ikke tenkte på konsekvensene, men handlet etter sine egne følelser.²⁰² Dette kan også ha vært en faktor for Helliesen Lund, Børsum og Pettersen, ettersom de alle gikk til handling da de fikk høre at også jødiske kvinner og barn var i fare. At de var mødre, eller blivende mor i Pettersens tilfelle, kan ha påvirket deres beslutning om å bidra.

Elisabeth Sveri skriver at en del av rekrutteringen av norske kvinner inn i motstandsarbeid var gjennom ektemannen, og at de her ofte ikke hadde noe annet valg.²⁰³ Dette kan man argumentere for at var en del av grunnen for hvorfor Gerd Pettersen ble involvert i hjelpearbeidet for jødene, som hennes mann Alf allerede var en del av. For når det kommer til Gerd Pettersens valg om de skulle fortsette med flyktningetransporten eller ikke, skal man ikke undervurdere elementet av press i situasjonen. Presset kom imidlertid ikke fra hennes ektemann, han hadde klart sagt ifra at dette var helt opp til henne. Men Reidar Larsen la ikke skjul på at ordren kom fra høyere hold, og presset på for at de til slutt skulle si ja – og ja ble det.

3.7 «The importance of being asked»

I Varese og Yaish sin artikkel om hvilke faktorer som spilte inn i beslutningen om å hjelpe, hevder de at en betydelig faktor for at en person ble hjelper var nemlig «The importance of being asked». Med dette mener de at mange ikke oppsøkte folk å hjelpe, men at de hjalp etter at en jøde på flukt eller en mellommann spurte – og dermed følte at de ikke kunne si nei.²⁰⁴ Noen, som Sigrid Helliesen Lund, hadde hatt ansvar for jødiske flyktninger allerede før krigen og følte nok på et ansvar for å hjelpe dem under jødeaksjonene også. Derimot så var nok en stor del av grunnen til at personer ble aktivisert at de ble kontaktet. Gerd Pettersen

²⁰¹ Becker og Eagly, «The Heroism of Women and Men,» 166, 174.

²⁰² Fogelman, *Conscience & Courage*, 242.

²⁰³ Sveri, *Kvinner i norsk motstandsbevegelse 1940-1945*, 12.

²⁰⁴ Varese og Yaish, «The Importance of Being Asked,» 308, 328.

kom inn gjennom sin mann, men det var hun som måtte svare på Reidar Larsens spørsmål om å fortsette med transporten – og da det ble ja, så ble hun med i organisasjonen selv. Lise Børsum ble spurt i køen for rasjoneringskort av Geldmacher, som selv hevdet at han bare spurte dem han mente han kunne stole på til dette hjelpearbeidet. Oliner og Oliner hevder at de fleste hjelpere ble spurt av en mellommann om å hjelpe. Mer enn 70 prosent av hjelperne som hadde blitt spurt om hjelp begynte å hjelpe jødene på grunn av at en mellommann spurte. Selv om de argumenterer for at de fleste som ble hjelpere hadde blitt spurt om det først, så poengterer de at det også var mange som på eget initiativ begynte sin redningsaktivitet. Dette kan man se i Sigrid Helliesen Lunds tilfelle under jødeaksjonene – da hun fikk varslene om det som kom til å skje, begynte hun med en gang å spre budskapet til både jøder og andre hjelpere. Det å bli spurt kan ikke alene forklare hvorfor man involverte seg i hjelpearbeid for jøder, mener Oliner og Oliner. Det må også andre faktorer til.²⁰⁵

3.8 «Kvinnearbeid» – mat, dekning og barnepass

Jonassen hevder at kvinners motstandsarbeid hovedsakelig ble praktisert innenfor kjønnsrollemønsteret på den tiden, og at de brukte sin kjønnsesifikke kompetanse. Selv om hun her sikter til motstandsarbeid generelt under krigen, hevder Fogelman i hennes studie av kvinnelige og mannlige hjelpere av jøder at dette hjelpearbeidet til tider var bestemt av nettopp kjønnsstereotyper.²⁰⁶ Dette kan man argumentere for at er tilfellet når man analyserer Helliesen Lund, Børsum og Pettersens roller i hjelpearbeidet i relasjon til kjønn. Av de oppgavene som omtales som typisk kvinnelige oppgaver innenfor hjelpearbeidet for jøder er å finne dekning og mat, samt å ta vare på barna. Særlig Helliesen Lund skiller seg ut med hennes ivaretagelse av de jødiske barna, både før og under krigen. Både Helliesen Lund og Børsum skjulte jøder i sine hjem, fant andre dekningsplasser og skaffet mat til de jødiske flyktningene. Dette korrelerer med Fogelmans påstand om at sentrale oppgaver for kvinner i hjelpearbeidet for jødene var særlig sentrert rundt hjemmet og å ta vare på barn.²⁰⁷

Når det kommer til redningen av Nansenhjelp-barna som hadde blitt plassert rundt omkring i det sørlige Norge, og som Helliesen Lund var en sentral aktør i, skriver Bruland at

²⁰⁵ Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 132-141.

²⁰⁶ Fogelman, *Conscience & Courage*, 249.

²⁰⁷ Fogelman, *Conscience & Courage*, 248.

Det som er interessant i redningen av disse barna, er hjelpeapparatets evne til å improvisere og utføre forskjellige oppgaver. Og naturligvis et annet åpenbart faktum: Det var kun kvinner som spilte rollene.²⁰⁸

I tillegg til at det bare var kvinner som spilte rollene i hjelpen til Nansenhjelp-barna, var det også kvinner som spilte rollene i redningen av det jødiske barnehjemmet i Holbergs gate. Fogelman hevder at når det kommer til nettverk som hjalp jødiske barn, så var det kvinnene som i hovedsak både var i ledelsen, i tillegg til at flertallet av «medlemmene» var kvinner. Dette argumenterer hun for at har sammenheng med at det var trodd at de var bedre egnet til å ta vare på barna, samt at deres arbeid mest sannsynlig ville lykkes.²⁰⁹ I Helliesen Lunds tilfelle hadde det nok også med at hun hadde hatt kontakt med disse barna siden de kom til Norge, og følte på et ansvar overfor dem. Anderson hevder at kvinnelige hjelpere generelt tok vare på en spesifikk gruppe over flere år, samt at de samarbeidet med andre hjelpere – noe som også stemmer med Helliesen Lunds historie.²¹⁰

Man kan argumentere for at det at kvinners hjelp av jødiske barn gikk lettere under radaren enn om en mann hadde utført de samme handlingene alene. For akkurat som andre norske motstandskvinner gjemte illegale aviser i barnevognen, kunne Børsum sammen med Erik Bugge gå hjem med en tom barnevogn etter å ha overlevert et jødisk barn til en leilighet for videre transport. Historiker Deborah Dwork fant i sin forskning på hjelpere av jødiske barn i de nederlandske nettverkene til Naamloze Venootschap og Piet Meerburg at det var kvinnelige kurerer som var bærebjelkene i begge disse operasjonene. Begrunnelsen lå i at det var mye mer mistenksomt at en mann gikk alene med et barn enn en kvinne.²¹¹ Her kunne altså det at Børsum var en kvinne være en beskyttelse i seg selv, ettersom det etter all sannsynlighet var mindre mistenksomt at hun sammen med Bugge gikk med en barnevogn, enn hvis Bugge hadde gått med den alene.²¹²

3.9 En kvinnes rolle i en flyktningsorganisasjon – en annen form for hjelpearbeid

Siden Gerd Pettersen var en del av en transportorganisasjon, foregikk hjelpearbeidet annerledes enn for Helliesen Lund og Børsum. Hun bidro med kommunikasjon og logistikk,

²⁰⁸ Bruland, *Holocaust i Norge*, 432.

²⁰⁹ Fogelman, *Conscience & Courage*, 249.

²¹⁰ Anderson, «Gender Differences in Altruism among Holocaust Rescuers,» 53.

²¹¹ Fogelman, *Conscience & Courage*, 249-250.

²¹² Sveri, *Kvinner i norsk motstandsbevegelse 1940-1945*, 37; Hatledal, *Kvinnekamp: Historia om norske motstandskvinner*, 10.

men var ikke med på selve transporten. Hjelparbeidet gikk blant annet ut på å ordne kjøretillatelse til lastebilene, ha kontroll over listene på hvem som skulle transporteres, samt holde kontakt med lokale hjelpere på veien. Det var mennene, blant dem hennes ektemann Alf, som stod for selve transporten av de jødiske flyktingene. Kristin Hatledal hevder at flyktningslosene helst var nettopp menn.²¹³

Selv om Carl Fredriksens Transport bestod av både kvinner og menn, virker det som organiseringen av roller innad har fulgt et kjønnsrollemønster. Fogelman har funnet at hjelparbeidet for jødene noen ganger fulgte det stereotypiske kjønnsrollemønsteret, og at rollene kunne bli delegert etter det som ble sett på som stereotypiske oppgaver. Her skriver hun blant annet at mesteparten av tiden tok kvinner på seg eller fikk oppgaver i hjelparbeidet som var sentrert rundt husholdet.²¹⁴ Og det var nettopp innenfor Trondheimsveiens fire vegger at Gerd Pettersen hadde sine oppgaver i hjelparbeidet. Det faktum at hun på dette tidspunktet var gravid kan også ha satt føringer på hvordan hun kunne bidra i hjelparbeidet. Som nevnt hadde Pettersen en krevende graviditet, og transporten kunne være en mentalt og fysisk drenerende aktivitet. Det hendte at Alf Pettersen måtte slå ned flyktinger som var så nervøse at de ble hysteriske for å få fraktet dem til Sverige.²¹⁵ Becker og Eagly skriver at grunnen til at menn tar på seg roller hvor de risikerer sine liv kommer fra «their greater physical prowess and the restrictions that women's reproductive activities place on women's activities in many environments».²¹⁶ Dette kan ha vært en medvirkende faktor i hvorfor rollene var som de var i flyktningsorganisasjonen.

At Gerd Pettersen før jødeaksjonene høsten 1942 hadde arbeidet som telegrafistinne ser ut til å ha talt til fordel i hjelparbeidet i Carl Fredriksens Transport. Helt essensielt i hennes hjelparbeid var kommunikasjon med helperne langs transportruten. Dette hadde hun mulighet til fordi hun hadde en telefon hjemme som hun kunne bruke – en telefon som hun disponerte takket være at hun var ansatt hos Telegrafien. I tillegg hadde hun et talent for å huske tall, en egenskap som man kan anta at ble videreutviklet ettersom hun selv fortalte at

²¹³ Hatledal, *Kvinnekamp: Historia om norske motstandskvinner*, 64.

²¹⁴ Fogelman, *Conscience & Courage*, 247-248.

²¹⁵ Vesaas, «1985 Radiointervju 2/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 2/4», tid 7:48-8:15.

²¹⁶ Becker og Eagly, «The Heroism of Women and Men,» 165. For en utdypning av denne argumentasjonen, se Wendy Wood og Alice H. Eagly, «A Cross-Cultural Analysis of the Behavior of Women and Men: Implications for the Origins of Sex Differences,» *Psychological Bulletin* 128, no. 5 (2002): 699-727. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.5.699>.

hun kunne alle telefonnummer som hun telegraferte ut.²¹⁷ Hennes ansettelse og arbeidserfaring ser dermed ut til å ha vært en både en forutsetning for og en ressurs i Pettersens bidrag i hjelpearbeidet.

3.10 Nettverk og varsling

De tre kvinnene hadde hver sine nettverk og måter å varsle på. Etter å ha studert både kvinnelige og mannlige hjelpere, så Anderson en trend hos kvinnene som gikk ut på at kvinners hjelpearbeid hadde en sterk relasjonell komponent som gikk ut på at kvinnelige hjelpere ofte samarbeidet med andre hjelpere, mens menn hadde en tendens til å foreta redningsaksjoner alene.²¹⁸

Helliesen Lund hadde et stort nettverk, og særlig hennes forbindelser rundt Nansenhjelpen virket som en viktig komponent under jødeaksjonene. Hennes nærmeste medhjelpere var kvinner, nemlig Myrtle Wright, Ingebjørg Sletten og Marie Lous Mohr.²¹⁹ Allikevel hadde hun også flere mannlige medhjelpere, som for eksempel politimenn. Børsum omtaler både kvinner og menn som medhjelpere, mens i organisasjonen som Pettersen bestod av, var de fleste menn. At nettverket bestod av kvinner var kanskje ikke det mest betydelige for hjelpearbeidet for Helliesen Lund, Børsum eller Pettersen – det viktigste var at deres medhjelpere var personer de kunne stole på og som støttet dem.²²⁰

Både Børsum og Helliesen Lund var sentrale i å varsle og gi beskjeder. Dette foregikk helst uten bruk av telefonen hjemme i fare for at noen lyttet på. Pettersen var på sin side en del av en transportorganisasjon, og var her en viktig komponent i varslingssystemet siden hun fra leiligheten i Trondheimsveien hadde kontakt via telefon med hjelpere langs flyktningeruten. Her ble beskjedene formidlet i koder, og hun fikk igjen bruk for sin erfaring fra Telegrafan. Børsum brukte for så vidt også telefon i forbindelse med leting etter dekningsplass, men reiste heller til en kiosk med en lommene fulle av tiører. Sveri skriver at «det i meget stor utstrekning var kvinner som utgjorde nervesystemet i nettverket – de som formidlet informasjon, kontakt og advarsler».²²¹ Dette forklarer hun med at det var trodd at kvinner lettere ville slippe unna mistanke enn mennene, noe Koonz også virker enig i ettersom hun

²¹⁷ Vesaas, *Carl Fredriksens Transport*, 139.

²¹⁸ Anderson, «Gender Differences in Altruism among Holocaust Rescuers,» 52-55.

²¹⁹ Vesaas, *Nansenhjelpens modige kvinner*, 184.

²²⁰ Oliner og Oliner, *The Altruistic Personality*, 131.

²²¹ Sveri, *Kvinner i norsk motstandsbevegelse 1940-1945*, 13.

hevder at på grunn av «social prejudice about their position and character, women were particularly suited to the dangerous and important work of passing on information».²²² Det virker igjen som at Helliesen Lund, Børsum og Pettersens hjelpearbeid for jødene var preget av det rådende kjønnsrollemønsteret, men at det også muligens ga dem en fordel av at de ble mindre mistenkeliggjort.

²²² Gupta, «Politics of Gender: Women in Nazi Germany,» WS-45.

4. Konklusjon

Denne oppgaven har sett på tre norske kvinner, Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen, deres vei inn i hjelpearbeidet for jøder, måten de hjalp på og konsekvensene det fikk. Ved å analysere deres historier har denne oppgaven forsøkt å avdekke hvilken betydning faktorer som kjønn og klasse hadde i involveringen i og formen av hjelpearbeid for jødene.

En forutsetning for å kunne bidra i hjelpearbeidet var å ha tid, mulighet og ressurser til det – noe Helliesen Lund og Børsum som husmødre på Oslos vestkant ser ut til å ha hatt. På Helliesen Lund sin side så kan det at hun hadde nok midler til at hun slapp å gjøre husarbeid ført til at hun hadde tid til å engasjere seg på andre arenaer, som i Nansenhjelpen hvor hennes hjelpearbeid for jødene startet. For Børsum sin del, som hadde vært hjemmeværende legefrue i ti år, kan det at hun følte at hun ble brukt til noe vært av betydning. For Pettersen var situasjonen en annen. Hun var ansatt hos Telegrafene, men sykemeldt på tidspunktet for jødeaksjonene. Selv om man kan tro at det åpnet for hennes mulighet til å bidra, må man også ha i tankene at hun var sykemeldt av en grunn. I tillegg hadde hun mest sannsynlig ikke midlene til å la andre ta seg av husholdningsoppgaver, slik som Helliesen Lund og Børsum. At hennes form for hjelpearbeid var sentrert rundt hjemmet, kan allikevel ha åpnet for at hun kunne bidra. Økonomisk status kan dermed ha vært en medvirkende faktor i at de to overklassekvinnene kunne bruke tiden sin på andre ting enn husholdningsarbeid. Samtidig viser Pettersens tilfelle at det allikevel var muligheter for å bidra selv om man også hadde andre oppgaver og et annet utgangspunkt når det kom til økonomiske ressurser.

Denne oppgaven har også kommet inn på andre faktorer som kunne påvirke beslutningen om å delta i hjelpearbeidet for jødene. At alle tre var, eller var på vei til å bli, mødre, kan ha påvirket deres beslutning om å ta risikoer for å hjelpe andre – og kanskje særlig jødiske barn. Pettersen fortalte i intervju at hun ikke hadde hatt samvittighet til å gjøre noe annet da hun fikk høre om aksjonen mot de jødiske kvinnene og barna. For Helliesen Lund kan hennes oppvekst og reiser til både Tyskland og Tsjekkoslovakia ha påvirket hennes tankegang. Blant forskere er det enighet om at personlig tilknytning til jøder kan ha vært en betydelig motivasjon for å bidra. Helliesen Lund, gjennom sitt arbeid i Nansenhjelpen, kan ha følt et ansvar for de jødiske barna hun hadde brakt til Norge. Børsum hadde også personlige relasjoner til jøder som en del av hennes omgangskrets.

I tillegg kan det å bli spurt om å hjelpe ha vært en betydelig faktor. Børsum ble spurt av en mellommann, Geldmacher, som mente at hun ville våge å bidra. For Pettersen sin del kom forespørselen mer som en ordre, og elementet av press i situasjonen kan ha påvirket hennes beslutning. Man kan også argumentere for at hun kom inn i hjelpearbeidet gjennom sin mann, ettersom han allerede var involvert.

Betydningen av klasse når det kommer til boforhold kan ha hatt noe å si, men var nok ikke det mest avgjørende. Både Helliesen Lund og Børsum stilte sine villaer til disposisjon da jøder trengte dekningsplass, men det var risikabelt å la dem bli. I Helliesen Lunds tilfelle var det også et spørsmål om plassmangel, ettersom familien Lund etter hvert hadde mange fastboende. Helliesen Lund og Børsum hadde hus med flere rom, noe som derimot kan ha vært en fordel med tanke på at det la forholdene til rette for å gjemme jøder. Gerd Pettersen stilte på sin side sin leilighet til disposisjon i forbindelse med organisasjonsarbeidet. At hun hadde mindre plass enn de to andre kvinnene betød ikke at hun ikke kunne hjelpe, men at hjelpearbeidet tok en annen form. I tillegg, som en del av en organisasjon, hadde de flere å spille på – og gartneriet til Syversen ble brukt som oppsamlingsplass.

Det kan også diskuteres om det nazistiske kvinnesynet kan ha vært av betydning, i tillegg til det å kunne spille på datidens eksisterende fordommer om kvinner. Både Helliesen Lund og Børsum ser ut til å ha spilt på det feminine tekke da de kom i kontakt med nazister. Her kan interseksjonalitet i form av å være en overklassekvinne også spilt inn på at de kunne gå ytterligere under radaren.

Ved å analysere hvordan Helliesen Lund, Børsum og Pettersen hjalp jødene, kan man argumentere for at det hovedsakelig fulgte datidens kjønnsrollemønster. Helliesen Lund og Børsum hadde i stor grad oppgaver som var knyttet til dekningsplass og mat, som har blitt omtalt som «typiske» kvinneoppgaver. I tillegg var de involvert i redningen av jødiske barn. For Pettersens del, som var en del av en flyktningsorganisasjon, var hjelpearbeidet annerledes. Allikevel kan man også her se at hun hadde stereotypiske kvinneoppgaver. Arbeidet var sentrert rundt hjemmet, og hun var ikke med på selve transporten slik som mannen Alf. At hun var gravid på dette tidspunktet kan imidlertid ha vært en medvirkende faktor.

I Gerd Pettersens tilfelle kan hennes ansettelse og arbeidserfaring ha vært en forutsetning for og en ressurs i organisasjonens hjelpearbeid. Som ansatt hos Telegrafan hadde hun telefon

hjemme som hun kunne bruke for å kommunisere med hjelperne under transporten. Hennes talent for å huske tall kom godt med når alle telefonnummer helst ikke burde skrives ned – et talent som man kan anta at ble utviklet videre hos Telegrafien.

Både Helliesen Lund, Børsum og Pettersen hadde nettverk å lene seg på under jødeaksjonene, og deres hjelpearbeid hadde dermed en sterk relasjonell komponent – noe som har blitt trukket fram som noe typisk ved kvinners hjelpearbeid for jøder av Anderson. Allikevel ser vi at i disse tre kvinnenes tilfelle så var store deler av deres nettverk bestående av menn. Det virker derfor som det viktigste i deres tilfelle var at deres medhjelpere bestod av personer de kunne stole på, mer enn at personene var kvinner.

Selv om Helliesen Lund, Børsum og Pettersens hjelpearbeid for jødene kan karakteriseres for å ha vært innenfor det rådende kjønnsrollemønsteret og det man kan kalle typisk «kvinnelige» oppgaver, så vil ikke det si at dette nødvendigvis var tilfellet for alle norske kvinnelige hjelpere. Om faktorene kjønn og klasse var utslagsgivende for beslutningen om å delta i hjelpearbeidet for jødene og for formen det tok, er diskuterbart. Til syvende og sist var det hjelpere av begge kjønn og fra alle klasser, men det å være kvinne og hvilken klasse man tilhørte kan ha fasilitert måten å hjelpe på. Konklusjonen i denne oppgaven er at kjønn og klasse kan ha vært medvirkende faktorer i Sigrid Helliesen Lund, Lise Børsum og Gerd Pettersen sitt hjelpearbeid for jødene, men at det sannsynligvis var flere andre faktorer som også spilte inn. Summen av alle disse faktorene gjorde at de valgte å risikere alt de hadde – inkludert sine liv – for å hjelpe jødene under Holocaust.

Bibliografi

Arkivmateriale

Norges Hjemmefrontmuseum

NHM 16 Ragnar Ulstein J 0004, Intervju med Lise Børsum, 3. desember 1970.

NHM 16 Ragnar Ulstein J 0005, Intervju med Ingebjørg Sletten Fosstvedt, 15. september 1978.

NHM 16 Ragnar Ulstein J 0006, Intervju med Randi Geldmacher, 21. mai 1985.

NHM 16 Ragnar Ulstein J 0006, Intervju med Ernst Glaser, 14. januar 1975.

NHM 16 Ragnar Ulstein J 0008, intervju med Sigrid Helliesen Lund, 3. desember 1970.

NHM 16 Ragnar Ulstein J 0009, Intervju med Alf Tellef Pettersen, 13. februar 1970.

NHM Odd Rønnings intervju med Lise Børsum, 28. juli 1980.

Jødisk museum

JMO, Mats Tangestuens intervju med Gerd Pettersen, 7. august 2007.

JMO, Mats Tangestuens intervju med Bernt H. Lund. 16. juni 2016.

Landssvikarkivet

Landssvikarkivet, Oslo politikammer, RA/S-3138-01/D/Da/L0945/0002: Dommer, dnr. 4065 - 4066 / Dnr. 4066, 1945-1949.

Litteraturliste

Anderson, Vicky L. «Gender Differences in Altruism among Holocaust Rescuers». *Journal of Social Behavior and Personality* 8, no. 1 (1993): 43-58.

Barnett, Victoria J. *Bystanders: Conscience and Complicity during the Holocaust*. Westport: Greenwood Press, 1999.

Baron, Lawrence. «Obituary: Pearl M. Oliner (1931–2021) and Samuel P. Oliner (1930–2021)». *Holocaust and Genocide Studies* 36, no. 1 (2022): 122-124.

<https://doi.org/10.1093/hgs/dcac001>.

Becker, Selwyn W. og Alice H. Eagly. «The Heroism of Women and Men». *The American Psychologist* 59, no. 3 (2004): 163-178. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.3.163>.

Bergen, Doris L. *War & Genocide: A Concise History of the Holocaust*. Lanham, Md: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003.

Berggren, Elise B., Bjarte Bruland og Mats Tangestuen. *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten?* Oslo: Dreyers Forlag, 2020.

Bruland, Bjarte. *Holocaust i Norge: Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyers Forlag, 2017.

Bruland, Bjarte og Mats Tangestuen. «The Norwegian Holocaust: Changing Views and Representations». *Scandinavian Journal of History* 36, no. 5 (2011): 587-604. <https://doi.org/10.1080/03468755.2011.631066>.

Brunvoll, Kirsten. *Veien til Auschwitz*. Oslo: Aschehoug, 1947.

Børsum, Lise. *Fange i Ravensbrück*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1946.

Børsum, Lise. *Fange i Ravensbrück* 4. utgave. Oslo: Bokklubben, 2019.

Fogelman, Eva. *Conscience & Courage: Rescuers of Jews during the Holocaust*. New York: Anchor Books, 1994.

Greenberg, Judith. «Paths of Resistance: French Women Working from the Inside». I *Experience and Expression: Women, the Nazis, and the Holocaust*, redigert av Elizabeth R. Baer og Myrna Goldenberg, 131-160. Detroit: Wayne State University Press, 2003.

Grimnes, Ole Kristian. *Norge under andre verdenskrig: 1939-1945*. Oslo: Aschehoug, 2018.

Gushee, David P. «Many Paths to Righteousness: An Assessment of Research on Why Righteous Gentiles Helped Jews». *Holocaust and Genocide Studies* 7, no. 3 (1993): 372-401. <https://doi.org/10.1093/hgs/7.3.372>.

Gupta, Charu. «Politics of Gender: Women in Nazi Germany». *Economic and Political Weekly* 26, no. 17 (1991): WS40-WS48. <https://www.jstor.org/stable/4397988>.

Hatledal, Kristin. *Kvinnekamp: Historia om norske motstandskvinner*. Oslo: Samlaget, 2011.

Johansen, Per Ole. *Oss selv nærmest: Norge og jødene 1914-1943*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984.

Jonassen, Mari. *Alt hva mødrene har kjempet: Kvinner i motstand 1940-1945*. Oslo: Aschehoug, 2010.

Jonassen, Mari. *Norske kvinner i krig: 1939-1945*. Oslo: Aschehoug, 2020.

Kaldal, Ingar. *Minner som prosesser: I sosial- og kulturhistorie*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2016.

Koepp, Roy G. «Holocaust Rescuers in Historical and Academic Scholarship». I *Unlikely Heroes: The Place of Holocaust Rescuers in Research and Teaching*, redigert av Ari Kohen og Gerald J. Steinacher, 15-36. Lincoln: University of Nebraska Press, 2019.

Kohen, Ari og Gerald J. Steinacher. «Introduction». I *Unlikely Heroes: The Place of Holocaust Rescuers in Research and Teaching*, redigert av Ari Kohen og Gerald J. Steinacher, 1-12. Lincoln: University of Nebraska Press, 2019.

Koonz, Claudia. *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics*. London: Jonathan Cape Ltd, 1987.

Kristiania/Oslo adressebok, 1941, <https://www.digitalarkivet.no/db10061111144478>.

Lund, Bernt H. *Verdivalg i krig og fred: 12 essays om ledelse og overlevelse*. Oslo: Conflux, 2009.

Lund, Sigrid Helliesen og Celine Wormdal. *Alltid underveis*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1981.

Michelet, Marte Brekke. *Hva visste hjemmefronten?: Holocaust i Norge: Varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet*. Oslo: Gyldendal, 2018.

Myklebust, Gunnar. *Ragnar Ulstein: I krig og fred*. Oslo: Samlaget, 2017.

Nansen, Odd. *Langs veien: Opplevelser, møter og samtaler*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1970.

NOU 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*. Oslo: Justis- og politidepartementet/Statens forvaltningstjeneste.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1997-22/id141043/>.

Oliner, Samuel P. «Extraordinary Acts of Ordinary People: Faces of Heroism and Altruism». I *Altruism and Altruistic Love: Science, Philosophy, and Religion in Dialogue*, redigert av Stephen G. Post, Lynn G. Underwood, Jeffrey P. Schloss, William B. Hurlbut, 123-139. New York: Oxford University Press, 2002.

<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195143584.003.0012>.

Oliner, Samuel P. og Pearl M. Oliner. *The Altruistic Personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe*. New York: The Free Press, 1988.

Ottosen, Kristian. *Nasjonalhjelpen: Et lys i mørket*. Oslo: Nasjonalhjelpens Fond for Krigens ofre/Aschehoug, 1997.

Sveri, Elisabeth. *Kvinner i norsk motstandsbevegelse 1940-1945*. Oslo: Norges Hjemmefrontmuseum, 1991.

Søbye, Espen. *Hva vet historikerne?: Om hjemmefronten og deportasjonen av jødene*. 1. utgave. Oslo: Forlaget Press, 2021.

Sørensen, Øystein og Kjetil Braut Simonsen. *Historie og moral: Nazismen, jødene og hjemmefronten*. Oslo: Dreyers Forlag, 2020.

Tangestuen, Mats. *Carl Fredriksens Transport: Krigens største redningsbragd*. Oslo: URO/KORO, 2012.

Tangestuen, Mats. «Også jødene kom for øvrig over grensen høsten 1942»: *Jødiske flyktninger fra Norge i Sverige 1940-1945*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 2004.

Tavis, Carol. *The Mismeasure of Woman*. New York: Simon & Schuster, 1992.

Ulstein, Ragnar. *Jødar på Flukt*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1995.

Ulstein, Ragnar. *Svensketrafikken. Bind 1: Flyktninger til Sverige 1940-43*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1974.

Ulstein, Ragnar. *Svensketrafikken. Bind 2: Flyktninger til Sverige 1943-45*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1975.

Ulstein, Ragnar. *Svensketrafikken. Bind 3: Flyktninger fra Trøndelag og Nord-Norge til Sverige 1940-1945*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1977.

Varese, Federico og Meir Yaish. «The Importance of Being Asked: The Rescue of Jews in Nazi Europe». *Rationality and Society* 12, no. 3 (2000): 307-334.
<https://doi.org/10.1177/104346300012003003>.

Vesaas, Hilde. *Carl Fredriksens Transport: Den ukjente historien om krigens største heltedåd*. Oslo: Kagge Forlag, 2017.

Vesaas, Hilde. *Nansenhjelpens modige kvinner: Med nestekjærighet som våpen i kampen for jødiske flyktninger*. Oslo: Kagge Forlag, 2023.

Wood, Wendy og Alice H. Eagly. «A Cross-Cultural Analysis of the Behavior of Women and Men: Implications for the Origins of Sex Differences». *Psychological Bulletin* 128, no. 5 (2002): 699-727. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.5.699>.

Wormdal, Celine. *Kvinner i krig: Gløtt inn i en forsømt samtidshistorie*. Oslo: Aschehoug, 1979.

Wright, Myrtle. *Norwegian Diary 1940-1945*. London: Friends Peace and International Relations Committee, 1974.

Nettsider

Yad Vashem. «Names and Numbers of Righteous Among the Nations - per Country and Ethnic Origin, as of January 1, 2022». Hentet 28.02.2023.

<https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html>.

Yad Vashem. «The Righteous Among the Nations Database». Hentet 28.02.2023. <https://righteous.yadvashem.org/?searchType=all&language=en>.

Yad Vashem. «Women of Valor: Stories of Women Who Rescued Jews During the Holocaust». Hentet 01.03.2023. <https://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/righteous-women/index.asp>.

Offentlige kilder

Arntsen, Øyvind. «Carl Fredriksens Transport». Museum – et program om norsk historie (radioprogram/podkast). NRK. 26. januar 2018.

https://radio.nrk.no/podkast/museum/sesong/20181-2-3/1_fc6f07d9-d4bd-4619-af07-d9d4bda619b4.

Eide, Harriet. «Kvinne i krig». *Dagbladet*. 15. januar 2007, 36-37.

Erlandsen, Aashild Sørheim. «Heder til nordmenn i jødisk minne-museum». *Aftenposten*. 21. mars 1978.

Grünfeld, Berthold. «En kvinne av tanke og handling». Bokanmeldelse av *Alltid underveis* av Sigrid Helliesen Lund og Celine Wormdal. *Dagbladet*, 19. november 1981, 17.

Hjeltnes, Guri. «Datoen vi aldri må glemme». *Aftenposten*. 26.11.2022.
<https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/BWM0vv/datoen-vi-aldri-maa-glemme>.

Markussen, John Arne. «Hat og fordommer er like farlig i dag». *Dagbladet*. 28. april 1979, 17.

Nyrønning, Sverre M. «Reddet jøder fra nazistenes helvete». *Forsvarets forum*. 31. mars 1980, 20-21.

Ringnes, Haagen. *Kvinne med mot - Sigrid Helliesen Lund*. NRK. 8. november 1981.
<https://tv.nrk.no/program/FOLA02002881>.

Søbye, Espen. «Krigsdødsfallene under 2. verdenskrig». *Statistisk sentralbyrå*. Publisert 27. mai 1999. <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/krigsdodsfallene-under-2-verdenskrig>.

Toft, Elin. «Risikerte sitt eget liv for å redde barn». *Redd Barna*. Publisert 11. mars 2021.
<https://www.reddbarna.no/aktuelt/risikerte-sitt-eget-liv-for-a-redde-barn/>.

Unaas, Erik. «Med 1000 flyktninger på lasset over svenskegrensa». *Sarpsborg Arbeiderblad*. 23. desember 1982, 6.

Vesaas, Olav. «1985 Radiointervju 1/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 1/4». Publisert 17. juni 2010.
<https://www.youtube.com/watch?v=2aJ4B0eUPpU>.

Vesaas, Olav. «1985 Radiointervju 2/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 2/4». Publisert 17. juni 2010.
<https://www.youtube.com/watch?v=tL2tXFVThf8>.

Vesaas, Olav. «1985 Radiointervju 3/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 3/4». Publisert 17. juni 2010.
<https://www.youtube.com/watch?v=VkHpLP1aUFc>.

Vesaas, Olav. «1985 Radiointervju 4/4 Gerd og Alf Pettersen i Carl Fredriksens Transport (CFT) med Olav Vesaas 4/4». Publisert 17. juni 2010.

https://www.youtube.com/watch?v=xd_oF8nkLmc.

Whist, Jon Elling. «Min far henges ut som profittdrevet flyktinglos». *Aftenposten*, 7. januar 2019. <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/yvo78e/min-far-henges-feilaktig-ut-som-profittdrevet-flyktinglos-jon-elling-whist>.